

בדווים - עבר, הווה, עתיד

"עם שחר עלינו ורכבנו, ואז יצאה דמות מוזרה ועברה לפני השירה - חשבתי לשודד-ים, עד כמה ששודי ים מצויים היו אי פעם ביבשה. היה זה ערבי גבוה, כהה עור כאינדיאני וצעיר כבן שלושים. ראשו היה צנוף מטפחת מרהיבה, מפוספסת בצהוב-אדום, ששוליה המשופעים בגדילים, נידלדלו בין כתפיו והתנופפו ברוח. מצווארו ועד ברכיו ירדה גלימה רחבת-קפלים, מתנוססת כדגל בפסים לבנים ושחורים עקלתוניים. מאחורי גבו נזדקף מאי-שם קנה ארוך של מקטרת תורכית עד למעלה מכתפו הימנית. על גבו, הזדקף במלוכסן לגובה רב מעל שכמו השמאלית, רובה ערבי מימי סלאח-א-דין, מצופה ציפוי-כסף מפואר מן הקת ועד קצה הקנה הארוך לאין שיעור. על מתניו היו כרוכים יארדים רבים של בד פרסי נהדר עתיר-ציורים, אך מזהם, ובין הקפלים העבים, לפנים, ניצנצו קרני השמש על פני מערכת נוראה של אקדחי-פרשים מצופי פליז וניצבים מזהבים של פגיונות צמאי-דם. נרתיקים נוספים לאקדחים נספחו אל הערימה הנפלאה של פרוות עיזים ארוכות שיער ומרבדים פרסיים, שהאיש חשבם לאוכף. בקרב שורת הגדילים העבים שהידלדלו מן האוכף היתה חרב גדולה ואיומה שאיש לא יכול להביט בה בלי לפחוד; עקומת להב ומצופה כסף, משתקשקת נגד הברזל שהגביהה את ברכיו של הלוחם כלפי סנטרו. הנסיך העדוי והמקושט הזכאי לרכב על הפוני ולהוביל את הפיל אל הכפר, כעני וכערום הוא לעומת עוטה-גודש-העדים הזה, וגאותו המאושרת, כמה דלה-הנאה היא לעומת השלווה המלכותית והרוגע המהמם של זה. "מרק טוויין – מסע תענוגות לארץ הקודש, עמ' 89-88.

התמונה לקוחה מויקיפדיה - מרוץ גמלים 8.12

נושא הבדווים הינו נושא רחב המכיל סוגיות רחבות ומורכבות. במסגרת המאמר ניסיתי להרחיב את היריעה כמידת האפשר במקביל לשמירה על טקסט קריא ונהיר. לצורך זה בחרתי לציין רבות מההבהרות והתוספות במסגרת הערות השוליים. כך יכול הקורא לבחור אם הוא מעוניין להיכנס בעובי הקורה, או לא

נושא הבדווים עולה ויורד מכותרות העיתונים בשנים האחרונות בהקשר ל"כפרים הבלתי מוכרים" ולניסיון הממשלתי להגיע להסדר בנוגע לתביעת הבעלות על הקרקעות בצפון הנגב ולמעבר לישובי קבע.

לעניות דעתי מדובר בבעיה בקנה מידה לאומי, שגורמת סבל רב לציבור הבדווי, ובמקביל מהווה סיכון ממשי על המשך קיומה של מדינת ישראל.

לפי הצפי, תוך פרק זמן של כ-15 שנים המדינה תאבד את יכולתה לאכוף את חוקיה (סמל לריבונותה) בקרב הבדווים. חדירות לבסיסי צבא יתגברו, [1] וחמור מכך, היכולת הבסיסית של ניוז כוחות צבאיים בצורה תקנית תהיה תלויה בשיתוף פעולה ואולי אף בקבלת היתר מצד הבדווים. בנוסף לכך קיים חשש של חבירה עם האוכלוסיה הבדווית בסיני וכן חדירה של חוליות 'אלקאידה'; כמו כן יש חשש מהתפתחות קירבה וחיבור - בין היתר הודות לקשרי נישואין - עם החברה הפלשתינית (בעזה ובדרום הר חברון). כל אלו יגבירו את תהליכי האיסלאמיזציה והפלשתיניזציה [2] ועלולים לגרום ליצירת רצף טריטוריאלי מוסלמי שיחתוך ויקטע את שטחה של מדינת ישראל. [3] במקביל, ללא נקיטת צעדים משמעותיים, מצבה הסוציו-אקונומי של החברה הבדווית, שכבר כיום נמצאת בתחתית הסולם, ילך ויחמיר. מעבר להשלכות המוסריות של התדרדרות מעין זאת, הדבר יגרור פגיעה חמורה ביציבות האזורית והלאומית. אם כן, ברור שמדובר בבעיה חמורה שיש להתייחס אליה ולמצוא לה פתרון בהקדם האפשרי. כבר דוד בן גוריון אמר ש"הנגב הוא אזור התורפה של המדינה ותוחלתה הגדולה".

מי הוא הבדווי ?

הגמל מכונה 'ספינת המדבר', שכן אבולוציה ארוכה הביאה להתאמתו (של אבותיו הפראיים) לתנאים המדבריים הקיצוניים. באותה מידה גם הבדווי עבר התאמה למדבר, אם לא בגופו, אז לפחות בתרבותו שעברה 'אבולוציה' מהירה, תוך יצירת 'התאמות תרבותיות' שיאפשרו את שרידתו במדבר. על כן אין זה מפתיע שהשם 'בדווי' נגזר מהמלה 'באדיה' שפירושה מדבר.

הבדווי עצמו אינו משתמש בכינוי זה ומכנה את עצמו 'ערבי', שכן, לתפיסתו, אורח חייו הוא אורח חייו של הערבי האמיתי - הטהור. הוא רואה בחצי האי ערב את מולדתו ואת ערש תרבותו, ואת המורשת הבדווית כיסוד התרבות הערבית. [4] הוא טוען, שהגירות הבדווים אל מחוץ למולדתם

ומגעים עם תרבויות אחרות, במרוצת שלושת אלפי שנות היסטוריה, לא שינו דבר ממורשתם, ושהשינויים הפוקדים אותם החל משלהי התקופה העותמאנית, לא הצליחו לטשטש את זהותם. שימורה של התרבות הבדווית עד ימינו התאפשר הודות לנקיטת התבדלות מתרבויות-המשנה הערביות האחרות, ובכלל זה: התרבות הכפרית-חקלאית ("אל-פלאחין") והתרבות העירונית ("אל-מדאנייה"). [5]

השבטים הבדווים המופלאים נעים ונדים במדבר מזה אלפי שנים – 'נוודי-מרעה מדבריים'. [6] רבים מסתכלים על אורח חיים זה כאורח חיים בראשית שהתקיים מאז קדמת דנא, למרות שהמחקר הראה שהמדבר היה מחוץ לתחום הפעילות האנושית במשך רוב תקופת קיומו של האדם. רק 'שיפורים טכנולוגיים' כגון ביות הגמל והמצאת האוהל [7] אפשרו לאדם לחצות ולשרוד את מרחבי המדבר הצחיחים. [8]

אורחות חייו של הבדווים הם בעלי עניין מיוחד עבור היהודים, שכן בני ישראל בעברם שבו וחצו את המדבר, החל ביציאת מצרים ומעמד הר סיני, וכלה בספורי חייהם של נביאים כאלו ואחרים. הביטוי המקראי הנודע: "זָכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ, אֲהַבֶּתְּ כְּלוּלֶתְךָ לְכֶתֶף אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר, בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב', ב') מציג בצורה ציורית את הקשר המכונן בין עם ישראל ובין המדבר. יש להניח שניתן למצוא קווי דמיון מסוימים בין אורח חייו המסורתי של הבדווים ובין אורחות חייהם של אבות אבותינו [9] שמשתקפים דרך ראי הדורות. מכאן גם ה"כימיה" שהתפתחה בין העולים היהודים, מאז חידוש היישוב היהודי, לבין הבדווים, אשר הובילה לקשרים המיוחדים שהתפתחו ביניהם בימי ראשית הישוב העברי המתחדש. [10]

מן הבחינה הדתית הבדווים הם מוסלמים, ואילו מבחינה תרבותית-לאומית הם ערבים. הבדווים קיבלו על עצמם את האסלאם, אולם מבחינה דתית אורח-חייהם אינו עולה בקנה אחד עם צמיחת האסלאם כדת מבוססת ואידיאלית. נהפוך הוא – אורח חייהם של הבדווים נחשב מנוגד - למה שהטיף האסלאם. על אי-התאמה זו אנו למדים היטב מה"חדית" (תורה שבעל-פה) של הנביא מוחמד, באומרו: "מי שחי במדבר כבר התרחק". מבחינות מסוימות התרבות הבדווית משקפת את התרבות מתקופת ה'בערות' (אלג'האליה) לא פחות משהיא משקפת את התרבות המוסלמית. גם אם רצו הבדווים, במדבר קשה היה להקים מוסדות דתיים, כתוצאה מחיי הנוודות. האסלאם הוא דת של פולחן אינטנסיבי המחייב חמש תפילות ביום שעדיף לקיימן במסגרת ה"ג'מעה" (קבוצה), דבר המתאפשר רק במסגדים, ומסגד הנו, כמובן, סממן של תרבות יושבי-הקבע. [11] ברור איפוא שחיי נוודות לא עלו בקנה אחד עם דריות אלו.

אורחות חייו

במאמר זה אין בכוונתי לפרט את מאפייני חייו ואורחותיו של הבדווי [12] ואסתפק בתיאור כמה מאפייני יסוד בסיסיים הקשורים גם ליכולת שרידותו במדבר. [13] בשל דלות מקורות הקיום נאלץ הבדווי לנדוד בכדי לתור אחר מקורות מים וכרי מרעה; הקרקע אינה מספקת די בכדי לאפשר ישיבת קבע במקום אחד. [14] שניים ממאפייני היסוד של הבדווים הם הגמל והאוהל, ושניהם נועדו לאפשר את הנדודים, ובעקיפין את החיים במדבר. [15]

הבדווים, כפרט, כשבט וכמטה [16] רואים את עצמם כבני חורין שאין לשלוט בהם, ומאז ומתמיד נלחמו בכל צורה של שלטון כדי לשמור על האוטונומיה שלהם. הכבוד והחופש הם ערכים ראשונים במעלה בחייו של הבדווי. כדי לזכות בהם במדבר רחב הידיים וויתר הבדווי על מנעמי החיים במושבות הקבע. כדברי בתי השירה שאמרה אשתו הבדווית של הח'ליף הראשון לבית אומיה: "אוהל שתשרוק בו הרוח אהוב עלי מארמון הבנוי לתלפיות"; "אכילת פת של לחם מדורה אהובה עלי מאכילת הפיתה (הנהוגה בכפר ובעיר)".

בהתחשב ברכיבים הארעיים שבחיי הבדווי (מיקום גיאוגרפי משתנה, חוסר שלטון מרכזי, אינטראקציה עם גורמים משתנים...) מתעורר צורך חיוני ביצירת סדר פנימי. הסדר הזה נאכף בזכות המסורות המשפחתיות והשבטיות העתיקות והחזקות. השבט הבדווי שחי בעבר בניתוק יחסי מהמדינה הריכוזית, התנהל כמיני-מדינה לכל דבר בקיום מבנה ארגוני וחברתי-שבטי, וקביעת כללי התנהגות ומערכת משפט שאיפשרו את החיים במדבר. [17]

בהקשר זה יש להדגיש את כוחם של אבות המשפחה וראשי השבטים – השייח'ים - אוכפי הסדר במערכת. הפרט הינו בלתי ניתן להפרדה ממשפחתו ושבטו, איתם הוא מזוהה (בהעדר כתובת קבועה), ובמקרה של נידוי, [18] סיכוייו לשרוד הינם אפסיים. גורם נוסף שמחזק את כוחם של השייח'ים הוא העובדה שהמסורת הועברה בע"פ מדור לדור על ידי זקני השבטים. [19] ה'אבות' היו נושאי המסורת ומעבירה מדור לדור, דבר שכאמור, תרם לחיזוק מעמדם.

מסורת השיפוט הבדווי הינה עתיקה מאוד ומהווה את אחד מעמודי התווך של החברה. החוקים מתייחסים לכל פן בחיי הבדווי: לפגיעה בכבוד, [20] ליחס אל האשה ומעמדה, [21] הכנסת אורחים, [22] נקמת דם, [23] הכל במסגרת אחריות הדדית - שבטית וכו'. [24] מרקס עמנואל, הנחשב לחוקר החברה הבדווית ובר-סמכא בקנה מידה עולמי, מגדיר את ה'ח'מסה' - הערבות ההדדית - כמסגרת החברתית החשובה ביותר בחברה הבדווית. [25]

המשפט והחוק התפתחו בחברה של שבטים נודדים, שהתארגנו כחברת לוחמים עקב המלחמות התכופות שאירעו בין השבטים. זהו חוק נוקשה שאינו יודע פשרות, עליו נאמר 'צדק שאינו מלווה בכוח החרב, אינו צדק', וכן 'צדק לא יושג אלא בעזרת הפחד'. במשפט זה יש רק שני צדדים – תובע ונתבע - ושלא במערכת השיפוט המקובלת, אין קנסות, אלא תשלום פיצויים והחזר הוצאות והפסדים. [26]

רוחות של שינוי

המדבר נתפס כחבל ארץ קשה ביותר, הכרוך בנדודים מחזוריים ארוכים ומאבק יום-יומי לקיום כנגד איתני הטבע וכנגד שוודדים. נוכח תנאים אלו שאיפתו של הבדווי היא למצוא מרעה ומים, ביטחון ושלווה, כפי שניתן ללמוד מתהלים כ"ג: "מִזְמוֹר לְדָוִד ה' רֵעִי לֹא אֶחָסֶר. בְּנָאוֹת דָּשָׁא יִרְבִּיצֵנִי עַל מִי מְנַחֹת יִנְהַלֵּנִי. בְּפָשִׁי יִשְׁוֹבֵב". מכיוון שאורחות חייו של הבדווי נועדו לאפשר את עצם קיומו במדבר, מובן שכל שינוי במדבר יגרור גם שינוי באורחות חייו של הבדווי. ניתן לציין כמה שינויים, המאפיינים את המדבר העכשווי לעומת המדבר המסורתי: אספקת מים, אפשרויות תעסוקה, הופעת גבולות מדיניים שניתקו את מרחבי הנגב מסיני ועבר הירדן, [27] שינוי צורת המגורים, החלפת הגמל ברכב מוטורי.

כאמור, מכיוון שהתרבות נוצרה וחושלה בכדי לאפשר את הישרדותו של הבדווי ו'להתאימו' לתנאים המדבריים, ברור שכל שינוי במדבר יגרור שינוי בתרבות הבדווית. בדיוק כפי ששינוי 'טכנולוגי' עתיק יומין (ביות הגמל ופיתוח האוהל) אפשר את הקיום במדבר ויצר את אורח החיים הבדווי, כך חדירת הטכנולוגיה המודרנית לעומק השימון עוקרת ממנו את ה'מדבר' ומביאה (בתהליך ארוך והדרגתי) לשינוי נוסף ודרמטי באורחות חייו של הבדווי. ג'ארוויס, מושל סיני אחרי מלחמת העולם הראשונה, צפה שתוך כמה עשורים ייעלמו הבדווים ועמם תרבותם. [28] כיום ברור שתחזיתו לא התממשה, אך אין ספק שזהו הכיוון ומגמת פני הדברים.

קצת היסטוריה

עד סוף התקופה העותמאנית השבטים הבדווים במזרח התיכון, כולל הבדווים של הנגב, היו שבטים נודדים, שחיו על גידול צאן [29] ונדדו באופן מתמיד בחיפוש אחר מרעה לעדריהם ומים זמינים. הקשר של הבדווים לא היה לטריטוריה מסויימת אלא לשבט.

מרבית הבדווים החיים כיום בנגב רואים את עצמם כיוצאי חצי האי ערב, למרות שרבים הגיעו לנגב במהלך המאה ה-18 וה-19 ממדבריות ערב, מעבר הירדן, מסיני וממצרים. [30] מחקרים היסטוריים הראו בבירור שעל פי רשימות המס העותמאניות, השבטים שחיו בנגב ב- 1596/97 אינם אותם השבטים החיים בו כיום. ככלל ניתן לדבר על גלים של נודדים מדבריים הפולשים אל תוככי הארץ

הנושבת, פושטים, שודדים ולבסוף מתיישבים - נטמעים והופכים ליושבי קבע – 'מלחמת המזרע והישימון'. [31] הגבול בין המזרע לישימון נע ונד במחזורים היסטוריים בהתאם לעוצמתו של השלטון המרכזי. [32] כשהוא נחלש מנצלים זאת הנוודים ופולשים אל עומק הארץ החקלאית; וכשהשלטון מתחזק הוא מתרחב על חשבון המדבר שנסוג לאחור.

גורם נוסף המשפיע על תנועת גלי הנוודים שהזכרנו, הוא המתרחש בעומק המדבר. [33] לדוגמא, יש המייחסים את היציאה של המוסלמים הראשונים מחצי האי ערב ואת כיבושיהם האדירים לבצורת קשה שפגעה בהם והכריחה אותם לחפש מקורות מזון חדשים. [34]

אחת הדוגמאות הקלאסיות לכך קשורה לעם המדברי המופלא – הנבטים – שהגיעו מערבות ערב, ואט אט הפכו לכוח אדיר, שבאחרית ימיהם הפכו ליושבי קבע - לחקלאים שהפריחו את המדבר. כמובן, שבהתאם למחזוריות ההיסטורית, ובמקביל להתמוטטות האמפריה הביזנטית, [35] הגיע גל חדש של פולשים ממדבריות ערב - ממשיכי דרכו של מוחמד - שכבשו בסערה את כל המזרח התיכון וצפון אפריקה עד שלבסוף נבלמו על גבול צרפת, ברכס הפירינאים.

בתקופה הממלוכית, לדוגמא, הארץ נזנחה לחלוטין ונחשפה למתקפת עומק בדווית. שליטתם בארץ היתה כה חזקה וכללה גם את "דרב אל-חאג'" (דרך הצליינים לַמֶּכָּה). היו אף שנים שבהן נמנעה התנועה בדרך למכה, ורק כשהשלטון החל לשלם לראשי השבטים את ה"צורא" (צור הזהב) כדמי חסות עבור הצליינים, חודשה התנועה בציר החאג'. [36] הפלישה האחרונה של הבדווים התרחשה על רקע החולשה הכללית של האמפריה העותמאנית (שזכתה לכינוי האיש החולה על הבוספרוס), ועל רקע ההתפוררות המוגברת וחוסר השליטה שהורגשה באותה עת במרחבי ארץ ישראל. [37] חדירת הבדווים היתה כרוכה באפקט הרסני. הם השתלטו על חלקים נכבדים מהארץ ובזזו דרך קבע בסמיכות לערים הגדולות כגון בית לחם וירושלים. פחד התושבים המשתקף מאפיזודת היציאה מהחומות ו'משכנות שאננים', קשור אף הוא לנוכחותם של שבטים בדווים פורעי חוק. [38] לעתים אף קמו מנהיגים בדווים שהוכרו על ידי השלטון העותמאני כדוגמאת 'דאהר אל-עומר'. [39]

בתקופה העותמאנית נהנו הבדווים בנגב מחופש כמעט מוחלט. העותמאנים לא התעניינו בנעשה בדרום הארץ (ספק בשל חוסר עניין, ספק בשל חוסר רצון). השינוי התרחש בשנת 1896 (אולי בעקבות כריית תעלת סואץ בשנת 1869), [40] כשהעותמאנים מנצלים מלחמה בין שבטיים ומשבר פנים-בדווי, נכנסים לשטח, וקובעים גבולות בין שבטיים, שמבחינות רבות תקפים עד ימינו אנו. למרות שאין מדובר במתן בעלות על הקרקע, יש כאן הכרה של השלטון בתחומי המחיה של כל שבט וזהו הבסיס לתביעה הבדווית להעלות על הקרקע ומכאן לפיצויים. [41] הרפורמה

העותמאנית מגבילה את החופש הבדווי המוחלט (באמצעות קביעת גבולות, נוכחות משטרתית ומערכת משפט) ומובילה לתחילת הטרנספורמציה מנוודות לנוודות למחצה. [42] העיר באר שבע שמוקמת בשנת 1900 מהווה נקודת מפנה נוספת, שכן מרגע הקמתה "נחרץ גורל הנוודות, ומאז ואילך מתחיל תהליך ההתנחלות וההתיישבות של בדווי הנגב". [43] בשנת 1905 אף נשלמת בניית מבנה ה'סראיה' – המנהלה האזורית - בעיר החדשה באר שבע.

את השינוי הזה יש לראות בקונטקסט של תהליך עולמי של התנחלות נוודים. התהליך בולט במיוחד במזה"ת, בצפון אפריקה ובאסיה הסובייטית. במסגרת שינוי זה, המודרניזציה על יסודותיה העיקריים – הטכנולוגיה והעיור – מוצאים אחיזה בתרבות הבדווית. על אף קווי הדמיון, ישנו גם שוני בין מקום למקום, ובסקירה זו אגביל את עצמי לתחומי ארץ ישראל והנגב.

אחד מהגורמים הראשוניים לשינוי הוא מעבר ממרעה לפלחה. מעבר זה מפתיע, משום שהבדווי, איש המדבר, הצהיר קבל עם ועדה על הבוז שהוא חש כלפי עבודת אדמה והחקלאי עצמו. [44] אם כן אין זה פלא, שבמקרים רבים הקרקע הוחכרה לפלאחים, שהתיישבו בקרב הבדווים, [45] אימצו את מנהגיהם והפכו לחלק מהם, במקביל לשמירה על זהותם הייחודית. לימים, הבדווים הראשונים שעברו לישוב קבע, קמו מקרב הבדווים הפלאחים. [46]

בתקופה המנדט תהליך ההתנחלות התגבר. [47] שבטים שישבו בקרבת מרכזים עירוניים, כדוגמת עמק בית שאן, השרון, יפו וירושלים עברו בהדרגה לישובי קבע והבריטים עשו מאמץ לשפר את תנאי המחיה גם בשטחים המדבריים (כריית בארות, התקנת שקתות ובניית בתי ספר) בכדי לעודד התיישבות ולאפשר גביית מסים. ואכן, החל בשנת 1934 החלו הבריטים לגבות מסי קרקע (מסים על העדרים ניגבו עוד קודם לכן). [48]

עם קום המדינה

תהליך זה הגיע לשיאו בימי מדינת ישראל, שהמשיכה בתהליך עד ל'עקירת המדבר', על ידי סלילת כבישים, התקנת מסילות ברזל, קווי חשמל ומים. ישובי הקבע (היהודים) הרבים שהוקמו במרחבי הנגב תרמו אף הם. באומדנים שונים מספר הבדווים בנגב טרם קום המדינה הוא בין 55 ל 80 אלף. באוקטובר 1948 נכבש הנגב מידי המצרים ע"י צה"ל. מרבית האוכלוסיה הבדווית עזבה (ואולי גורשה) לסיני, דרום ירדן ודרום הר חברון. בשנת 1951, עם שוך הקרבות ואי הסדר שבא בעקבותיהם, חיו בנגב כ- 12,000 בדווים. בישראל היחס אל הבדווים היה דיכוטומי:

1. מצד אחד, כאוכלוסיה שהפגינה הזדהות ונאמנות (שירות בצבא), היא נמצאה ראויה לתגמול ולהשקעה בה. [49] 2. מצד שני, כחברה נוודית שמאימת על הטריטוריאליזם של המדינה החדשה, יש להגבילה.

הבדווים קובצו באזור ה'סייג', [50] שהיה תחת משטר צבאי עד שנת 1966 (בשנת 1954 זכו הבדווים לתעודות זהות), ללא תיחום בין השבטים השונים. נוצרו שני מעמדות: בעלי הקרקע ומחוסרי הקרקע, כשהכוונה היא לשבטים שקרקעותיהם היו באזור הסייג קודם לכן ולאלו שהועברו לשם בכפייה. בשנים הראשונות, נוכח שכר העבודה הנמוך וחשש מתחרות הוטלו הגבלות קשות על יציאת הבדווים מאזור הסייג ושילובם בכלכלה הישראלית (פחות מ 5% עבדו כשכירים). [51] החל בשנת 1959 החל שינוי הדרגתי, וכמות המועסקים במשק הישראלי גדל בהדרגה אך בהתמדה. [52] עד מלחמת ששת הימים היו ההברחות גורם משמעותי, אם דרך מצרים ואם דרך ירדן; [53] ההברחות נפסקו או לפחות צומצמו משמעותית לאחר שנת 1967. [54] באופן כללי ניתן לומר שהחיים במדינת ישראל, כמיעוט דתי (מוסלמים מול יהודים) ותרבותי (נוודים מול יושבי-קבע), הצמיחו מאבקים בין הבדווים לבין הממסד - לעתים סמויים ולעתים גלויים.

תביעת הקרקעות

אחד ממוקדי המאבק בין הבדווים למדינת ישראל חג סביב נושא הקרקעות. לבדווים דרישה לבעלות על הקרקע (בין אם כזאת המוחזקת על ידם – אלו היושבים באזור הסייג לפני קום המדינה - או כזאת שאינה בשליטתם – של אלו שפוזנו אל אזור הסייג).

אציג שתי עמדות קיצוניות בנושא הקרקעות:

אריאל שרון כתב בשנת 2000 מאמר בכתב העת 'קרקע': "בנגב אנו ניצבים בפני בעיה קשה מאוד: כ-900,000 דונם של קרקעות מדינה לא מצויים בידינו, אלא בידי האוכלוסייה הבדווית. אני, כתושב הנגב, רואה את הבעיה הזו יום-יום. זו בעצם תופעה דמוגרפית... מסיבות של חולשה, אולי גם חוסר ערנות מספקת לנושא, אנו, כמדינה, לא עושים דבר כנגד התופעה הזו... הבדווים תופסים שטחים חדשים, מכרסמים ברזרבה הקרקעית של המדינה, ואיש אינו עושה דבר משמעותי בעניין זה."

כשלוש שנים מאוחר יותר פרסם הפרופ' איסמעיל אבו סעד, בדו"ח תושב הנגב, מאמר באותו ביטאון, תחת הכותרת "קובלנת הבדווים: איך אפשר להגדיר אותנו כפולשים אם במשך אלפי שנים אנחנו ואבותינו חיים בנגב?": "רשויות המדינה טוענות כי אין לבדווים בעלות על הקרקע. אבל מה לעשות ומנקודת ראות של נהגים היסטוריים, הבדווים מעולם לא רשמו את הקרקעות או את האדמות שלהם בטאבו. האם עובדה זו יכולה למנוע מהם את הבעלות? בכל הקשור לשאלת הבעלות על הקרקע קיים בעיני הבדווים פרדוקס מסוים. "איך ייתכן", שואלים הבדווים, "שבשנות

העשרים והשלושים רכשו קק"ל והסוכנות היהודית אדמות בנגב מידי בעליהן הבדווים, והיום פתאום הם לא בעלים? מה השתנה? ... מרחבי הנגב מספיקים לכל הצרכים של האוכלוסייה הישראלית – בהווה ובעתיד. אבל יש בהם גם די מקום למצוא תשובה לצרכים של האוכלוסייה הבדווית. יש למצוא פתרון מוסכם על הבדווים ולא כפייה, שבמסגרתה יחויבו כל הבדווים להתרכז ביישובים עירוניים ולקיים אורח חיים שאינו הולם את מסורתם, את תרבותם ואת תפיסת עולמם".

[55]

המדינה מסרבת להכיר בדרישה הבדווית מכמה סיבות.

1. ראשית, אין הוכחות משפטיות מספקות (הבדווים בתורם יטענו שהסיבות הן היסטוריות ותרבותיות, כגון רצון להתחמק מגיוס לצבא הטורקי, נגישות נמוכה למנגנון הרישום, רמת השכלה נמוכה, אי ידיעת החוק וכו').

2. מדובר בקרקעות שעל פי סוגן לא ניתן לרכוש עליהן בעלות (קרקע מואת=מוות) [56] ובנוסף לכך הבדווים היו נוודים ולא יושבי קבע, מה שמשמיט את עצם הטיעון בדבר בעלות על הקרקע.

[57]

לדוגמא המלומד פלמר כותב על מצב הנגב בעקבות מסע לאזור שערך בשנת 1870: "... שממה, חורבות עתיקות ובדווים נוודים, אשר לא עיבדו את האדמה, לא חרשו אותה ובכלל לא עסקו בחקלאות. גם כשירדו גשמים והייתה צמחייה טבעית, השתמשו במים להשקאת העדרים אך לא לצורך עיבוד חקלאי".

בהקשר המשפטי אציג את תקדים 'הואשלה' משנת 2005: בשורה אחרונה ובטרם דחה את הערעור, התייחס בית המשפט לטענת המערערים, כי יש לזכותם ביחס מיוחד בשל אופיין המיוחד של קרקעות הנגב, ואמר: "אם לא מצא המחוקק העותמאני לנכון (ובאותו דרך פעלו שלטונות המנדט כאשר חקקו את הפקודה מ – 1921) לייחד במסגרת החוק דין מיוחד לקרקעות הנגב, אשר כדוגמתן היו שטחים רבים ונרחבים במדינה העותמאנית, אין זה מתפקידו של בית המשפט להעניק הקלות.. שאינן עומדות בפני הוראותיו המפורשות של המחוקק". [58]

העימות החזיתי התחיל בשנת 1971 כחלק מהליך הסדר הקרקעות בנגב הצפוני. עד לשנת 1979 הוגשו 3220 תביעות הנוגעות ל 776,856 דונם. עד עתה הוסדרו תביעות המתייחסות ל 18% מהשטח אל מול 12% מהתביעות. כיום מאחורי כל תביעה עומדים צאצאים רבים, דבר שהופך כל אפשרות להגעה להסכם למורכבת עוד יותר. בסוגיה עסקו ועדות וממשלות שונות. דו"ח ועדת גולדברג קבע, כי כל הקרקעות באזור הסייג הן מסוג מואת, וכי "אין הבדווים יכולים לרכוש שום זכויות, אפילו מכוח החזקה ועיבוד ממושכים, ולפיכך כל האדמות הנן אדמות מדינה". אכזבת

הבדווים מדרך הטיפול בהם מחריפה תחושה של ניכור ומביאה לתהליכי פלשתיניזציה ואסלאמיזציה. בנוסף לכך תביעות בעלות לא מוסדרות משתקות פיתוח מרחבי, ישראלי ובדווי כאחד. למרות כל האמור לעיל, הוחלט שיש להגיע להסדר הכולל פיצוי 'לפנים משורת הדין', תוך התניית הפיצוי בפינוי הקרקע ומעבר לישוב קבע, כשהצלע השלישית והבלתי נפרדת בנוסחת הפיתרון היא פיתוח כלכלי. [59] עוד בנושא זה בתת הפרק 'פיתרון' בסוף המאמר.

ההתיישבות הספונטנית ו'הכפרים הבלתי מוכרים' \ 'מקבצי התיישבות' \ הפזורה

עם ריכוז האוכלוסיה הבדווית בשטח הסייג המשיך התהליך ההדרגתי של מעבר מנוודות לנוודות למחצה במקביל לצמצום שטח רעיית הצאן על חשבון שטחי מרעה. אחת הסיבות היא היתרון היחסי של מעבדי קרקע על פני נוודים. [60] למרות זאת, לא כל שטחי המרעה מתאימים לחקלאות ולכן הצפי הוא שבצל המעבר למגורי קבע, לפחות בשלב הראשוני, יהיו מעטים שימשיכו לעסוק ברעיית צאן בכדי לנצל את הקרקע שלא ניתנת לניצול אחר. עד שנת 2000 הצטמצם אחוז העוסקים בגידול צאן ל-10%. [61] סיבה נוספת להשתמרות ענף הצאן היא נוסטלגיה ותחושת הרועים שהם האחרונים שמשמרים את המסורת - ומספקים בע"ח - שהינם חיוניים לייצור אביזרים וכלים מסורתיים וממלאים תפקיד מפתח בטקסים חברתיים; [62] צורך זה בשימור העבר הופך חשוב ומוחשי יותר נוכח המעבר לישובי קבע ואובדן המורשת העתיקה.

במקביל למעבר לחקלאות החלו הבדווים לנטוש את האוהל המסורתי ולעבור ליישובי קבע 'ספונטניים'. [63] בשל המחלוקת על הקרקע מרבית הבנייה לא היתה בנייה 'קשה' אלא 'קלה', כדוגמת צריפים ופחונים. המעבר המהיר מאורח חיים מסורתי למודרני בא לידי ביטוי בכפרים הספונטניים:

1. אין שרותי תשתית ומבני ציבור, שכן כל זה לא קיים בתרבות הנוודית המסורתית.
2. שמירה על הומוגניות חברתית (בני מוצא משותף), וקיבוץ המבנים לפי קרבה משפחתית. הבנייה הבדווית הספונטנית נועדה לתת מענה לצורכי המחיה של האוכלוסיה המתרבה. עם זאת אין לפסול את האפשרות שזהו ניסיון בדווי לקבוע עובדות בשטח, ולחזק עמדות לקראת משא ומתן עתידי על סוגיית הקרקעות.

כאמור, כבר בשנות החמישים החלו להיווצר ריכוזים ספונטניים של ישובי בדווים 'מעורבים' [64] (כלומר שילוב של מבני קבע, פחונים ואוהלים) שזכו לכינוי ה'פזורה'. כיום מדובר ב 46 כפרים [65] ללא אישור וללא תכנון; נכון לשנת 2009 הם מונים 45,600 אלף נפש (23.7% מהבדווים בנגב). [66] אין להם תקציבים או שלטון מוניציפאלי; אין מסים וארנונה, כל הבנייה הינה בלתי חוקית וחסרת תשתיות. [67]

עשרות בג"צים הוגשו כדי לחייב את המדינה לטפל בסיטואציה הזו. [68] הבדווים מצדם טוענים, שעברו על החוק, משום שיש לקהילה הגדלה צרכים שלא זוכים למענה מצד המדינה, ואילו המדינה טוענת, שמענה יכול להינתן רק במסגרת מספר ישובים מוסדרים. בשנת 1997 הוקמה המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים שמהווה את הארגון המוביל בהגנה על זכויות הבדווים בכפרים אלה. [69]

בעוד שבשנת 1945 היו 290 מבנים בלתי חוקיים בלבד (מתוכם 236 אוהלים), הרי שכיום יש בנגב מעל 60,000 מבנים בלתי חוקיים, וכל שנה מתוספים כ- 4000 מבנים נוספים. נתון זה מעיד כמאה עדים על כך שהאכיפה בדרום נכשלה לחלוטין. בהקשר זה ניתן להבין את אימרתו של אליהו נאווי, ראש עיריית באר שבע לשעבר. הוא תאר את מצב אכיפת החוק בנגב בשנות החמישים: "עד לגדרה יש אלוהים ויש שלטון, מגדרה עד לבאר שבע יש אלוהים ואין שלטון, ואילו מדרום לבאר שבע אין אלוהים ואין שלטון". גם יסכה ליבוביץ מפרקליטת מחוז דרום אמרה: "קשה לקבל רעיון שיש פלג אוכלוסיה שכפוף לשיטת משפט אחרת ולכללים אחרים". [70]

סוגיית הכפרים הבלתי מוכרים יוצרת שתי בעיות עיקריות:

1. הישוב הספונטני יוצר דגם מפוזר של ישובים בדווים כפריים. תפרוסת הישובים יוצרת רצף ישובי משמעותי (מאבו דיס לתקוע, ולאורך צירים ראשיים בין דימונה לערד, לדוגמא), וזה כמובן מהווה איום אסטרטגי על מדינת ישראל. כיום מדובר על התפשטות גיאוגרפית בלתי נשלטת של הבדווים בנגב באזור נרחב, הכולל את בקעת באר שבע ובקעת ערד ולאורך עורקי התנועה הראשיים לדימונה ולערד. [71]
2. הדגם המפוזר והספונטני מקשה על המדינה לספק שירותים לאוכלוסיה ההולכת וגדלה בקצב אסטרונומי, וכך מגביר את העוני והדלות שביושבי הבדווים.

ניסיון ממשלתי ליישב את הבדווים

התרבות הבדווים מכאן והופעת עוד ועוד מבנים בלתי חוקיים בצורת 'כפרים בלתי מוכרים' מכאן דחפו את הממשלה לנסות ו'לחדש' את שליטתה בשטח. הוחלט ליישב את הבדווים בישובים מתוכננים בכדי לעצור את ההתיישבות הספונטנית.

שבעה ישובים ראשונים תוכנו והוקמו בין השנים 69-96: תל שבע, רהט, ערוער בנגב, כסייפה, שגב שלום, לקיה וחורה. [72]

תל שבע היה הישוב הראשון, [73] ולמרות מאמץ 'להתאים' את הישוב לצרכי הבדווים, המאמץ והתכנון הממשלתי נכשלו. הישוב נועד לשרת אוכלוסיה שיושבת באזור משנת 1950 לערך.

הבתים תוכננו כך שחדר האורחים מופרד מחדר השינה באמצעות חצר פתוחה. לבתים נבנו שתי כניסות, אחת לרחוב והשניה לגן, שהוא חצר המטבח. כל זאת נועד לענות על הצורך בהפרדה בין הגזרה ה'גברית' לזו ה'נשית', בהתאמה לאוהל הבדווי המסורתי. למרות האמור לעיל, שמונה שנים לאחר הקמת הכפר רק 27 מתוך 45 מבנים אוישו על ידי בדווים. חיבור לרשת החשמל והמים, כביש ותחבורה ציבורית לא שכנעו את ה'קונים' הפוטאנציאליים. מדוע?

המעבר מחיי נדודים (או נדודים למחצה) לחיי קבע הינו קשה מאוד. המכשלות העיקריות הן:

1. חוסר רצון לגור עם בני שבט אחר או בני מוצא אחר (פלאחים עם בדווים, לדוגמא).
2. תביעות הקרקע. הבדווים קושרים בין המעבר לישובי הקבע לבין פתרון סוגיית הבעלות על הקרקע, או מתן פיצויים הולמים. יתרה מכך, אף בדווי לא רוצה לרכוש קרקע על אדמה הנתבעת על ידי בדווי אחר.
3. סיבה כלכלית. מגורי קבע, בשונה מחיים באוהל דורשים התחייבות כספית והכנסה קבועה, כלומר, עבודה קבועה ולא מסורתית. במציאות הקיימת, של משק מעורב (רעית צאן, חקלאות ועבודה שכירה), לא לכל משפחה יש את היכולת או הרצון לעמוד בהתחייבות כלכלית שכזו.
4. מסורת. מדובר במעשה הכרוך במתח של התרחקות מהמסורת, וישנם גורמים, ברובם זקני העדה - שמתנגדים לשינוי מסוג זה.

5. חוסר רצון לעבור ל'ערים'. בדווים רבים מעוניינים בהתיישבות במתכונת מושבים\כפרים ולא דווקא במתכונת עירונית. הם מציגים את 'חוות הבדודים' [74] ושואלים מדוע להם יש את הזכות ואת האישור להתיישב באופן ספורדי, בעוד שתוכנית יישוב הבדווים היא עירונית בעיקרה. [75]

למרות הקושי ביישוב המבנים עצמם, הישוב תל שבע משרת את תושבי הכפר ואתרי אוהלים 'פריפריאליים' שדייריהם מסרבים לעבור לבית קבע, אך משתמשים בשירותים המוצעים, וכך מתקרבים גם הם לשלב ההתנחלות. בניסיון ללמוד מהטעויות שנעשו ב'תל שבע' הוחלט לאפשר לבדווים להיות מעורבים בתהליך התכנון והבניה. הובן שאין די בתכנון בית 'בדווי', אלא שיש לשים דגש על ההיבט החברתי בבנייה. יש לבנות שכונות נפרדות לשבטים וחמולות שונים. ביניהן יש ליצור חציצה בדמות כבישים ראשיים או גאיות. מעבר לכך הוחלט שיאפשרו לכל משפחה לתכנן ולבנות את ביתה שלה בשטח הנתון.

למרות הקשיים, נראה שהתהליך הינו בלתי הפיך, הן כחלק מתהליך עולמי, והן בזכות התערבות ממשלתית החל מימי הטורקים, דרך הבריטים ועד מדינת ישראל. גם התרבות ההתיישבות היהודית בנגב תורמת לתהליך ההתנחלות הבדווי, הן בהקשר של יצירת משרות (שמעודדות ומאפשרות מעבר ליישוב קבע), והן בזכות פיתוח תשתיות ורשתות מים, חשמל ודרכים. במאי 1986 הוחלט על הקמת יישובים נוספים כחלק ממועצת אבו בסמה: מכחול, ביר הדאג', קצר א-סר, קרינאת, אום

בטין, אל סייד, תראבין א-סאנע, דריג'את ומולדה. סה"כ יוקמו 13 ישובים נוספים בנוסף לשבעת הראשונים; ובשנת 2003 הוקצו לכך 9.8 מיליארד ש"ח. [76] ההחלטה על הקמת יישובי אבו בסמה נועדה להניע תהליך ולא להוות פתרון כולל; התחילו במקום שבו היתה בשלות תכנונית כדי לראות איך הדברים מתפתחים. למעשה, הביקורת על התכנית הזו הובילה בהמשך לדו"ח גולדברג ולכל התהליך שבא בעקבותיו.

לסיכום, תהליך העיור הגורף עליו הוחלט בלי לשתף את הבדווים (ובלי מעורבותם) נכשל בשל מספר סיבות: בגין נושא הקרקעות שלא הוסדר, חוסר חלוקה לחמולות ולשבטים, חוסר בשטח מסביב לבית, תנאי מחיה ירודים וחוסר במקורות תעסוקה. במצב זה ברור שהבדווי יעדיף להשאר במגוריו הארעיים, שבהם הוא משוחרר ממסים וארנונה, ויש אפילו הגירה שלילית מה'עיר' אל האוהל. "כשלא משלבים תעסוקה וחינוך כל העסק מדשדש במקום וקורס".

שינוי בחברה הבדווית

כפי שאמרתי בראשית דברי, הבדווי ותרבותו משקפים התאמה לתנאים הקיצוניים של המדבר ועל כן אין זה מפתיע ש'עקירת המדבר' תגרור שינוי מהיר ודרמטי באופיו של הבדווי. השינויים קשורים זה בזה כשהאחד עשוי לגרום לשינויים נוספים. קשה להצביע על רצף אחיד בהתפתחות השינויים, אך אנסה למנות כמה מהם:

1. שינוי סביבת המגורים או- מנוודות לנוודות למחצה ובהמשך לישוב קבע, אם באוהל ואם במבנה קבע (צריף, פחון, ובית של ממש). סופו של התהליך הוא ביישובים מתוכננים הכוללים תשתיות.

2. שינוי תעסוקתי. ממרעה צאן בלבד לשילוב עם חקלאות, ובהמשך גם עבודות שכירות – פועלים ואנשי מקצוע.

3. גידול אדיר באוכלוסיה. בעוד שבשנת 1951 חיו בנגב רק כ- 12,000 בדווים, בשנת 1983 הם מנו 39,641, ובשנת 2007 המספר הגיע כבר ל 172,169, עם שיעור ילודה של 5.5% בשנה; [77] מספרים אלו מצביעים על הכפלת האוכלוסיה כל שלוש עשרה שנים! הצפי לשנת 2020 הוא 360,000! בנוסף לכך, פירמידת הגילים הינה 'מעוותת', שכן כ- 60% הינם ילדים ונוער. הסיבה לכך היא תופעת הפוליגמיה שזכתה להתעלמות מצד השלטונות, [78] למרות שהינה בלתי חוקית. [79] גבר אחד מתחתן עם נשים רבות [80] (אותן הוא 'מייבא' מחוץ לתחומי הנגב, בין היתר מהשטחים ובכך הוא מחזק את תהליך הפלשתניזציה), [81] ויכול להיות אב לעשרות רבות של ילדים; ריבוי נשים הפך לסמל סטטוס. [82]

הגידול באוכלוסיה נתמך גם נוכח שירותי רפואה ותברואה משופרים. [83] צמיחת האוכלוסיה במקביל לצמצום שטח מחיה ותעסוקה זמינה יוצרים תלות במקורות פרנסה חיצוניים, גורם המעודד בתורו מעבר ליישובי קבע.

קיימת הסכמה בין לאומית שהדרך היעילה ביותר לצמצם ילודה היא לחנך דווקא את הנשים ולספק להן אפשרויות תעסוקה מחוץ לבית, בכדי שיחזקו את מעמדן החברתי. בהקשר זה אני רוצה להזכיר את אחת היוזמות החשובות בתחום זה – 'רקמת המדבר' – קולקטיב של נשים היוצרות בעבודת יד רקמות מסורתיות שהופכות למוצרים יפהפיים. המטרה, מסבירות היוזמות, היא להעצים את הנשים. [84]

4. שינוי כלכלי. מובן ששינוי מקום המגורים ורמת ההכנסה גורר שינוי כלכלי המוביל גם לשינוי התנהגותי. בעוד שהנוודות היתה כרוכה בתנועה מרובה והנוודים נזקקו רק לחפצים החיוניים ביותר, הרי שעם המעבר ליישוב קבע נוצרה יכולת לצבור רכוש, הן מבחינת היכולת הכלכלית והן בשל השחרור מהצורך בניודו התמידי. על כך אמר מרשל סהלינס [85]: "כי אל השפע מוליכות שתי דרכים. אפשר 'לספק על נקלה' את הצרכים הן על ידי הגברת התפוקה והן על ידי הסתפקות במועט. והרי התנאי הראשון והמוחלט של הצייד והליקוט הוא התנועה. יש הכרח בתנועה על מנת שהתפוקה תשאר ברמה גבוהה... מכאן נובעים מושגיו הצנועים עד מאוד של הצייד במה שנוגע לרווחה חומרית. יש לו עניין רק במינימום של ציוד, אם בכלל. הוא ייתן מישנה ערך לדברים הקטנים של פני הגדולים, אין לו עניין ברכישת יותר מפריט אחד ממרבית החפצים".

5. תחבורה. נטישת הגמל לטובת רכב מוטורי.

6. שינוי באורחות חיוו של הבדווי. מקובל לומר שבעבר השייח' היה כל יכול, ושבמציאות העכשווית השייח', כסמל של המסורת, הולך ומאבד מכוחו. בדווים רבים אוהבים לאמר שכיום השייח' "כבר לא שייח' אפילו אל אשתו". אין ספק, שהמנהיגות המסורתית הולכת ונחלשת, אך לסיפור בדבר כוחו האדיר של השייח' ב'עבר', אין אחיזה במציאות. נראה שדווקא עם התערבות השלטונות הזרים (הטורקים והבריטים) בנעשה במרחבי הנגב, עלה כוחם של השייח'ים כמתווכים בין השלטון המרוחק לבדווים הנוודים. אישים כמו לורנס איש ערב, שהעריצו את 'הפרא האצילי' ואת 'אורח חיוו הרומנטי', האדירו גם את כוחו של השייח', אך מבט עומק יחשוף שהיתה זאת דווקא המודרניזציה שהעצימה את כוחו לפני שגזלה אותו ממנו.

7. מסורת מול קידמה. כיום, קשה לדבר על שבטים בדווים בנגב. המטות העיקריים שחילקו ביניהם את השליטה במרחבי הנגב נעלמו ונתרו נחלת העבר. עם העלמותם ראה כל שבט את עצמו כישות נבדלת. עם התגברות תהליך ההתנחלות, סיום הנוודות והמעבר ליישובי קבע, גם הזהות השבטית, כיחידה כלכלית-חברתית מגדירה, החלה להעלם. כיום, כל משק בית הוא נפרד, ואין מנהיגות-על המקובלת על כולם. על כן, ההחלטות בנוגע לאדמות (לדוגמא) נעשות באופן פרטי ופרטני, ואין משא ומתן עם הקולקטיב – עם השבט. אין בדברי בכדי לרמוז שכוחה של המסורת תש, איך אין ספק שהיא הולכת ונחלשת, ושהמסגרת הצוברת כח על חשבון המסגרות השבטיות, היא המסגרת המשפחתית. אם בשלב הנוודות הנדידה היתה של מאהלים [86] שלמים, הרי שכבר בשלב הנוודות למחצה החלו משפחות גרעיניות לנדוד באופן עצמאי. בית שיר המבטא באופן ציורי

את השינוי באורחות חייו של הבדווי:
היכן קומקומי הקפה? איה מקום השלכת משקעיו,
והיכן האוהלים שנשענו על שבע שורות עמודים?
פסו בני החיל, אנשי המעשים הטובים,
ואת אוהלי האירוח שלהם כבר החליפו בצריפים. [87]

8. חינוך. היציאה לעבודות מודרניות דורשת ידע נרחב יותר ובשל כך החינוך הפך לנפוץ ורצוי. סמינר למורים בדווים נפתח זה מכבר בבאר שבע. ברור שמדובר במעגל קסמים, שכן ככל שידגל מספר רוכשי החינוך וככל שתעלה רמת השכלתם, יפתחו בפני הבדווים משרות רבות ואיכותיות יותר, וחוזר חלילה. כמובן, שלימוד מתקדם, בעיר, מגביר גם את המתח בין מסורת לקידמה.

פיתרון

נוכח מורכבות הבעיה רבים אומרים שהזמן הולך ואוזל. למי הוא אוזל?
מצדה של מדינת ישראל, שהימשכות המצב עלול לגרום לאיום אסטרטגי ממדרגה ראשונה וזאת בנוסף לאסון הומניטרי שאיתו היא תאלץ להתמודד?
מצד הבדווים, שנוכח קצב הרבוי הטבעי האדיר שלהם, אי הסדרה של אורחות חייהם עלולה להביא עליהם אסון הומניטרי?

נראה, שלשני הצדדים יש הרבה מה להפסיד כאן. אך טמינת הראש בחול, התעלמות מהבעיה וניסיון להפיק את המירב במשא ומתן על חשבון הצד שמנגד. כל אלו מנעו הגעה לעמק השווה ומציאת פיתרון במשך שנים ארוכות, רבות מדי. קושי נוסף בוטא יפה בדו"ח של המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי: "הבעייתיות נובעת מההתנגשות הפנימית בין שתי מערכות משפט, בין המשפט הישראלי לבין דיני הקניין הפנימיים של הבדווים, כפי שהם כיבדו במשך דורות ולפיהם הם חיים עד היום הזה". [88] כעת ברור, שדחית המענה תחריף את קשיי המציאות עד כדי יצירת מבוי סתום ללא פיתרון. בקונטקסט זה אפשר להבין את מילותיו של ראש הממשלה בנימין נתניהו בטקס האזכרה לדוד בן גוריון שהתקיים בשדה בוקר בתאריך 4.12.11: "בשנה ה-63 של המדינה קיבלנו סוף-סוף החלטה להסדיר את סוגיית ההתיישבות של האזרחים הבדווים בנגב, ולהשקיע בפרוייקטים לטיפול השכלתם, רווחתם ותעסוקתם. אני רוצה שהבדווים יהיו חלק אינטגרלי מהתנופה של הנגב קדימה שצפויה בשנים הקרובות". בשנים האחרונות פעלה ועדת גולדברג (2008) בנושא, במטרה להביא להסדרתו. [89] בעקבות הוועדה פעל צוות ליישום ההחלטה (מתווה פראוור - 2011); [90] ולאחר מכן הוחלט להביא לממשלה הצעת חוק שתגובש לאחר הליך של 'הקשבה לציבור', והשר בני בגין מונה ל'שר ההקשבה'. הליך ההקשבה הסתיים לפני מספר

חודשים והצעת החוק אמורה להיות מוגשת בקרוב. לכל היוזמות והועדות הללו תכלית אחת - להביא את משבר הבדווים בנגב לסופו.

לאחרונה העלו הבדווים טענה נוספת – טענת עם 'ילידי'. ישנם מספר קריטריונים סביב קביעת 'ילידות' של עם. דוגמא קלאסית היא האבורג'ינים באוסטרליה. מדובר בתושביה המקוריים של אוסטרליה. משך הזמן שהם יושבים על הקרקע הינו ארוך מאוד, הם קדמו למתיישבים החדשים שהיגרו אליה, וסבלו תחת הכיבוש הקולוניאלי המדכא. לעתים בוחנים גם קשר רוחני עמוק לחבל הארץ המדובר. התביעה של הבדווים ל"ילידות", היא חדשה. שבטים בדווים ברחבי המזה"ת מעולם לא תבעו זכויות 'ילידים', ולתביעה זו אין שמץ של בסיס הסטורי בהקשר של הנגב, כפי שהראיתי בראשית דברי. [91] נראה שהבדווים זכאים לתבוע 'ילידות' אך ורק בתחום חצי האי הערבי. עם זאת, צריך להבדיל בין זכויות של עם 'ילידי', לבין זכויות של מיעוט. [92]

ברור שבמסגרת הסכסוך בין הבדווים והמדינה, נושא ההתיישבות הוא לב העניין, וכל יתר הסוגיות נגזרות ממנו. לדוגמא, מצד המדינה, הסדרת תביעות הבעלות נועדה לאפשר מתן פתרונות התיישבותיים. העדר ההשקעה בפיתוח ובתשתיות נובע גם הוא מהעדר הסדרה תכנונית, וטענות הבדווים נגד הריסת בתים היו מתייתרות אם ההתיישבות היתה מוסדרת כדן.

אחת הסוגיות הראשיות שמתעוררות הינה סוגיית הכפרים הבלתי מוכרים'. נראה שישנם כוחות המכוונים לכך שבהסכמים העתידיים שיחתמו, יהפכו חלק מהכפרים הלא מוכרים - על בנייתם הלא חוקית - ליושבים מוכרים ומאושרים; שינוי זה כרוך בבעיה מורכבת. ראשית, הפריסה הכמעט כאוטית של הכפרים תקשה ותייקר את מתן השירותים והתשתיות הנחוצות. [93]

שנית, לאחר שנים של יישום מדיניות אי אכיפה, חוסר השליטה המשילות הפך לנורמה ונוצרה ציפייה שגם בעתיד תמשיך הרשות לנהוג בצורה זו. אם עתה, המדינה תרחיק לכת ו'תכשיר את השרץ' – רטרואקטיבית - יש לחשוש מהמסר שיעבור כאן לציבור הבדווי ולקבוצות נוספות בתחומי ישראל (המתנחלים וערביי הגליל, לדוגמא). בהקשר זה אביא את דבריו של איתי בר מפרקליטות מחוז דרום ש"המגזר הבדווי לא יוכל לכבד את מדינת ישראל אלא אם כן מדינת ישראל תכבד את עצמה ואת חוקיה ותתחיל לבצע אכיפה".

שלישית, מיקומם של חלק מהכפרים נוגד תוכניות פיתוח אזוריות ומאפשר יצירת 'רצף בדווי' שהינו לא רצוי ואף מהווה סכנה חמורה למדינת ישראל. [94]

טרם התקבלה החלטה סופית כיצד לטפל בבעיית הכפרים הבלתי מוכרים, אך נראה, שבכל הסכם

בר קיימא תכיר המדינה לפחות בחלק מהכפרים הנ"ל, והבדווים מצדם, יצטרכו גם הם לגלות 'גמישות ופתיחות' [95] בכדי לאפשר את מימושו של הפיתרון העתידי.

למרות האמור לעיל, שלילת 'ילידותם' והבעייתיות הכרוכה בכפרים הלא מוכרים, הבדווים הינם אזרחי המדינה. הם אינם 'שקופים' וחסרי מעמד. יש להאזין לטענותיהם ולהתחשב בצרכיהם. דרוש תכנון מדיניות הוגנת וברת ביצוע, שתכלול את נושא הקרקע - "מתוך התחשבות בזיקה הסטורית ולא מתוך זכות שבדין" – ואת נושא ההתיישבות (תעסוקה, חינוך, רווחה ורפואה). בהיבט התעסוקתי לא יכול להיות פיתרון כפוי, שמתבסס על רמת חיים נמוכה. מרעה צאן או חקלאות אינם יכולים להוות בסיס איתן אלא לשמש כמשק עזר בלבד; יש צורך בעבודה שכירה, במלאכה ובתעשייה. [96]

ברור שפיתרון הסוגיה הבדווית חייב להתייחס למבנה השבטי, לפיזור הגיאוגרפי ולאורחות חייהם. הפיתרון – גם אם יוכתב מלמעלה – חייב להיות תוצר של התייעצות עם בני השבטים ומנהיגיהם, בכדי שיזכה, ולו למידה מינימלית, של הסכמה מצדם, שבלעדיה יהיה קשה, עד בלתי אפשרי, להביא לישומו בשטח. נושא ה'כפרים הבלתי חוקיים' הוא נושא רגיש המשווע לפיתרון. יהיה צורך להיעזר בקריטריונים (שנקבעו ע"י פראוור) בכדי להחליט איזה כפרים יועתקו לישובי קבע חלופיים ואילו יזכו להיתר להישאר באתרם ויהנו מפיתוח ומתשתיות. יש לבחור בין קבלת הישובים והפיכתם לבעלי מעמד מוניציפאלי רשמי לבין בניית ישובי קבע חלופיים, אך אי אפשר להתיר את המשך קיומם של מבנים-ישובים בלתי חוקיים. [97] בכדי לעודד את שיתוף הפעולה מצד הבדווים, יש לפעול להחזרת אמונם של הבדווים במדינה. [98] צעדים כמו הקמת מועצת אבו בסמה, [99] הקצאת משאבים לפיתוח כלכלי - עוד קודם להסדרת נושא הקרקע וההתיישבות - הם צעדים בכיוון הנכון.

ברור שבכדי להגיע לפיתרון יציב יש לתת מענה לשלוש הסוגיות המרכזיות: קרקעות, התיישבות, כלכלה ותנאי מחייה. "הממשלה וגם הבדווים כורכים את המעבר ליישובי קבע בהסדרי קרקע..." [100] "לא ינתן שום פיצוי אלא למי שמפנה את השטח או פינה אותו בעבר, ואינו מתגורר ואיננו מחזיק עוד בשום מקום באזור הסייג פרט לאדמות שהוקצו לו בעיירות המיועדות לבדווים או באיתורים שייעדו לעיבוד חקלאי לבדווים". [101] התמורה תינתן רק לאחר פינוי הקרקע; האופציה לחתימת התוכנית (וקבלת הפיצוי המוצע) תוגבל בזמן בכדי שהתהליך לא 'ימשך' לנצח.

כאמור, הסוגיה מכילה סכנות קיומיות קשות, הן לציבור הבדווי והן למדינת ישראל. יש לקוות שפעילות 'ההקשבה' של בני בגין, המתבססת על טובים ורבים שעסקו במלאכה זה שנים ארוכות, תהווה שלב סופי בסאגה זו ותוביל לפיתרון ראוי לקשיים שהוזנחו משך זמן רב מדי.

1. להסדיר את נושא קרקעות הנגב באופן מוחלט וסופי. [102]
2. לקדם פיתרון סביר שיסייע (תוך שנים אחדות) לממש את זכותם הטבעית ל'בקשת אושר', חתירה לשוויוניות ולרמת חיים סבירה. את כל זאת יש להשיג תוך פריסת רשת ישובי קבע לציבור הבדואי, בהתאם לתוכניות הפיתוח הקיימות של הנגב ולצרכים הקיומיים והאסטרטגיים של מדינת ישראל. במערך הישובים הללו יש לדאוג לפיתוח כלכלי וחברתי (חינוך, רווחה וכו'). אי אפשר להמשיך ולהתעלם מהעובדה שזו הקבוצה בעלת הסטטוס הסוציו-אקונומי הנמוך ביותר ובעלת רמת השירותים הירודה ביותר בארץ בכלל ובנגב בפרט. [103] הצדק (צדק חלוקתי וצדק חברתי) מחייב שאיכות החיים של מיעוט זה תשופר בהקדם! [104]
3. החזרת המשילות הישראלית והפעלת אכיפה (בהתאם להסכם העתידי) מעתה ואילך.
4. להקדים תרופה למכה ולהביא לפיתרון ה'בעיה הבדווית' באזורים שבהם היא טרם הרימה את ראשה, כדוגמת הר הנגב המרכזי. ברמת עבדת, לדוגמא, יש סדרה של מאהלים ההולכים וגדלים. מן הראוי לפתור את הבעיה בעודה קטנה ב'עלות' זניחה, ולא לתת לה לגדול ולהמתין עד 'הרגע האחרון'. [105]

למרות חיוניות המהלך - במערכת הדמוקרטית התלויה כל כולה בהסכמים קואליציוניים ולהטוטים פוליטיים - קשה לחזות את סיכויי התממשותו. לא נותר אלא להתפלל שמנהיגנו וממשלתנו ישכילו להוביל את המהלך, לטובת כולנו ולטובת עתיד ילדינו, רגע לפני שזה יהיה מאוחר מדי...

[1] <http://www.youtube.com/watch?v=iP5W7CQx9G8&feature=related>

[2] כדוגמה לכך אציג את העובדה שבעקבות אירועי אוקטובר 2000 המשך האינתיפאדה והמשך הלחימה בעזה מספר הצעירים הבדווים שהתגייסו לצה"ל ירד באורח דרסטי. בעוד שגיוס לצה"ל נחשב כזרז לקידום ולפתיחת שערי החברה הישראלית ולקדם אינטגרציה הרי שצמצום מחזורי הגיוס מוביל לבידוד והעמקת הפערים. ראו

http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf עמ' 82.

[3] בהקשר זה אציג את מאמריו של הדמוגרף ארנון סופר: http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/goldberg_commission.pdf | http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/tel-aviv_country.pdf.

[4] נטייה בדווית היא למצוא קשר אל שבטו של הנביא מוחמד (כורייש) או לשבטים שמוצאם הערבי אינו מוטל בספק, במטרה להוכיח את מוצאם הערבי (הטהור), שהשלכותיו רבות וחשובות. מי שאינם יכולים לעשות כן, די ששייכו עצמם לשבטים חשובים בהיסטוריה, שהם ממילא מצאצאי שבטו של הנביא, ונמצאו נמנים גם הם עליו. רוב הקבוצות שנחשבו פעם לא-בדוויות עושות כיום מאמצים להיחשב ולהירשם כבדווים אמיתיים. עד כדי שכתוב הסטורי של ממש. אני רוצה להזכיר את אחד היסודות הערכיים החשובים ביותר לבדווים שהינו פועל יוצא שת תפיסה זו. מדובר בעיקרון "אל-אצל ואל-פצל" (הייחוס והמוצא), שלדעתם שומר על התבדלותם, ייחודם ו'טוהרם הערבי'. בהקשר זה יש להבין את מנהגם לא לתת לכפריים-הפלאחים מבנותיהם, אף כי הבדווים עצמם כן נושאים את בנות הפלאחים.

[5] <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/2.htm>. "החיבור בין הבדווים לבין שליטי האסלאם (שלפחות בתחילת הדרך היו ערבים) לא היה חלק, כפי שניתן להתרשם, משום שהכיבושים הביאו בעקבות הלוחמים את השבט, והשבט, שהיה זקוק לשטחי-מחייה והמשיך להתבסס על גידול מקנה, כילה כל חלקה טובה ופגע גם בחקלאות המקומית. גם עובדה זו זכתה לתיעודו של אבן-ח'לדון. אולם, השלטון שהיה מודע להשפעתם ההרסנית של הבדווים, יצא לא אחת להגנת הייחור החקלאי המקומי והחקלאים, במטרה לאפשר המשך הפעילות החקלאית, גם לטובתו הוא. ידוע, למשל, שבשנת 750 היו אלה השליטים מבית אומיה, שממש נלחמו בבדווים לשם מניעת החורבן שגרמו; ואגב, גם מגמתם של העות'מאנים, ביישוב הבדווים באימפריה שלהם, נבע לא רק מן הרצון

לאסוף מסים אלא גם מתוך מגמה לשקם את החקלאות" - <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/2.htm>.

[6] רועים עדרי גמלים, עיזים וכבשים.

[7] שהפך לסמל של יציבות ועצמאות: "אוי לי על-שברי נחלה מכתי ואני אמרתי אך זה חלי ואשאנו. אהלי שדד וכל-מיתרי נתקו בני יצאני ואינם אין-נטה עוד אהלי ומקים יריעותי" (ירמיהו י', 19-20).

[8] The Camel and the Tent: An Exploration of ,Steven A. Rosen, Benjamin A. Saidel
University of Chicago, 2010 ,Technological Change among Early Pastoralists

[9] כדוגמא, אזכיר את אברהם ולוט ומלחמות הרועים של אברהם ואבימלך.

[10] ראוי להזכיר עובדה זו, במיוחד לאור הניסיון האחר והשלילי שחוו עמים אחרים במפגש ביניהם. בייחוד ידוע המפגש בין בני עמי אירופה לבין האינדיאנים בשתי האמריקות; מפגש שהיה עוין, ולדידם של האינדיאנים היה אפילו פטאלי, כיוון שהאירופים ניהלו נגדם מסע הכחדה חסר-פשרות. למרות הקשיים שיתוארו בהמשך בהרחבה ראוי לזכור גם את העובדה הזו. אל נושא הבדווים כ'עם ילידי' אתייחס בתת הפרק 'פיתרון' בסוף דברי.

[11] יחס הקוראן אל הבדווים - 'אַעְרָאב', הנו שלילי בעיקרו, אך הוא מכוון לאורח חיים ואינו מכוון לבדווים כיחידה אתנית, לאומית או דתית. ראו <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/4.htm>.

[12] <http://www.edu-negev.gov.il/beduin>.

[13] עוד על נושא זה ב'המורשת התרבותית של הבדווים בנגב', י' בן דוד ומ' שוחט.ד.

[14] לעתים הנדודים לא הספיקו ונוודי המדבר פלשו אל עבר הארץ הנושבת: "וְהָיָה, אִם-זָרַע יִשְׂרָאֵל--וְעָלָה מִדִּין וְעָמַלְק וּבְנֵי-קָדָם, וְעָלוּ עָלָיו. וַיַּחֲנוּ עֲלֵיהֶם, וַיִּשְׁחִיתוּ אֶת-יְבוּל הָאָרֶץ, עַד-בּוֹאֶרָה, עֲזָה; וְלֹא-יִשְׁאִירוּ מִחַיָּה בְּיִשְׂרָאֵל, וְשָׂה נָשׁוֹר וְחָמוֹר. כִּי הֵם וּמִקְנֵיהֶם יַעֲלוּ וְאַהֲלִיָּהֶם, יִבְאוּ (וּבְאוּ) כְּדִי-אֲרָבָה לָרֶב, וְלָהֶם וְלִגְמֻלֵיהֶם, אֵין מִסְפָּר; וַיִּבְאוּ בָאָרֶץ, לְשַׁחֲתָהּ. וַיַּדֵּל יִשְׂרָאֵל מְאֹד, מִפְּנֵי מִדִּין" (שופטים, ו', ג'-ו'); במיוחד בזמן שלטון מרכזי חלש נדד הגבול בין הישימון לבין הארץ הנושבת צפונה ואפשר את השתלטות המדבר ודריו על שטחים שנוצלו לחקלאות קודם לכן. כמובן שיש גם התקפות בתחומי המדבר עצמו של שבט אחד על חברו. התקפות פתע של שבט על שבט כונו 'ראזו'. החשש מהן היה כה גדול שכל אימת שהבחינו באיש זר קראו לעברו 'סלאם עליכום' ועל הזר היה להחליט במהירות אם להשיב 'עליכום אסלאם' או לצאת למתקפה.

[15] קישור למצגות תמונות של הבדווים: [מצגת א'](#) ו [מצגת ב'](#) .

[16] קבוצת שבטים.

[17] <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/2.htm> .

[18] תשמיס שפירושו 'יבוש בשמש'.

[19] אחד הכלים להעברת המסורת הינה השירה הבדווית הרב-גונית. חיוניותה של השירה תלויה בערכה השימושי ובהעברתה מפה-לפה, מאוהל לאוהל ומדור לדור. המושג "צנזורה", כפי שהוא מוכר לנו, אינו קיים באוהלים; שיר טוב היה עובר-סובב באוהלים ונעשה שגור בפי כול; שיר לא מוצלח היה נשכח סמוך להיוולדו. השירה הבדווית השלימה את דרכי העברת המסורת, ממש כמו הסיפור, האגדה, הפתגם ומסורת השיפוט. לכל אלה יש מכנה משותף, המאפיין את כולם: אין כאן גיבוב מילים. בשירה יש חשיבות למשקל, לחרוז ולהבעה בדרך של לשון-נופל-על-לשון. הסיבה לכך היא שכשהן נאמרות בדרך זו, נקלטות המילים היטב, וקל יותר לשמרן בזיכרון. המשורר-חרזן הבדווי לא ידע קרוא וכתוב, וכן גם הרוב המכריע של קהל שומעיו. אבל הוא שלט ושולט בשפה באופן מושלם, יודע את מכמני הלשון והוא גם אמן הסיפור, ובעיקר יודע מהו העיתוי ההולם לדקלם את השיר המסוים. ראוי לציון החרזן הנווד, שפרנסתו על לשונו. הכול כיבדוהו מפני שחששו מביקורתו ומלשונו החדה. חרזן כזה מילא תפקיד של עיתונאי, מבקר, מטיף ומוכיח בשער. הוא הכיר היטב את המסורת וידע את נפש קהל מאזיניו. <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/14.htm> .

[20] בתור שבטים עצמאיים, הנעים ונדים ללא קבלת מרות חיצונית ברור שהכבוד נהנה מערך גבוה ביותר.

[21] מצד אחד מעמד האשה נחות, אין היא מחליטה על גורלה, מחתנים אותה, היא סגורה באוהלה ומובדלת מהחברה החיצונית ומהעולם. במקביל יש להגן על האישה בכל מחיר, כשפגיעה באשה נחשבת לחמורה מפגיעה בגבר. עיקרון זה נובע מהצורך בריבוי צאצאים ומהעובדה שהאשה עשויה להיוותר לבד באוהלה כששאר בני המשפחה נמצאים רחוק מהאוהל. במצב זה האשה 'חשופה' להתקפות גברים זרים ורק קודים תרבותיים חזקים יכולים להגן עליה.

[22] מנהג הכנסת האורחים הוא שם דבר בקרב הבדווים. הוא נקשר לאברהם אבינו – מכניס האורחים הראשון בהיסטוריה ודמות שנתפסת ע"י הבדווים כאביהם המיתולוגי (נווד החי במדבר ומגדל מקנה). גם אם הכנסת האורחים נראית ספונטנית למעשה מדובר במערכת ברורה ומוגדרת של כללים. המנהג נובע מדלות המדבר ומהעובדה שעובר האורח עלול להקלע למצב בו הוא זקוק

לעזרה במהלך נדודיו. המנהג נועד להבטיח את קבלת העזרה, כשמגישה יודע שבעתיד הוא עשוי להמצא בצד המקבל; מעין תחליף למלוונות שאינם קיימים. "היום אתה מארח ומחר אתה עשוי להיות האורח ולהזדקק למחווות הכנסת האורחים". האימרה "האורח הוא שליח אלוהים וגם השפע בא מאלוהים" מראה שהבדווים העלו את הכנסת האורחים לרמה של קדושה, בכדי להבטיח את קיומה.

[23] בתנאי המדבר הקשים מספר הילדים במשפחה היה קטן, לא ייפלא שערך חייו של אדם היה גבוה מאוד. להתייחסות לאדם ולחייו היו ביטויים רבים, כשהמוכר שבהם "נפש תחת נפש" במקרה של רצח, התבטא בנקמת דם. אף-כי ידוע שהייתה קיימת האופציה של כופר-נפש במקום נקמה. בעיניים מודרניות מנהג זה נראה אכזרי מאין כמותו, אך בריאליה המדברית כל קבוצה צריכה לשמור על כוחה, ע"י שמירה על מאזן הכוחות: "אין אנו מוכרים ואין אנו שוכחים את דמנו שנשפך, אנו נוקמים אותו". מובן שבתנאים אידיאליים המנהג אמור להוות אלמנט מרסן (מאזן אימה) שמפחית את כמות הדם שנשפך, ולא ההפך.

[24] עוד על אורחות חייו של הבדווי ראו את ששון, בר צבי, "מאפיינים של חיי הבדווים בנגב טרם התנחלות, בתוך אבשלום שמואלי ויהודה גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, אדם ומדבר, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1979.

[25] התנאי החשוב ביותר להימנות על הח'מסה הוא קירבת הדם הראשונית בין כל הפרטים, ומכאן שמי שאינו שאר-בשר לא יכול להצטרף למסגרת הח'מסה.

[26] המשפטים בחברה הבדווית מלווים בגינונים ובהתבטאויות עשירות דימויים, הכרוכים בעושר לשוני וחוויתי שאין להם אח ורע בתרבויות אחרות. ראו <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/13.htm>.

[27] מעבר להופעת גבולות מדיניים מובן שגם ליצירתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית היתה השפעה על המשך ההגירה הבדווית במרחב.

[28] הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 20.

[29] מעבר להיבט הכלכלי לגידול הצאן יש גם היבטים תרבותיים מובהקים. הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 14.

[30] יש לזכור שארץ ישראל מוקפת במדבריות משלושת עבריה (המדבר הסורי במזרח, המדבר הערבי בעבר הירדן ומדבר ערב המתחבר דרך הגלבוע וסיני למדבר סהרה), ומדבר זה היווה מעין מעתודה אנושית להגירה לארץ ישראל לאורך דורות ארוכים.

[31] הבדווים נודעו כשונאיו ומתנגדיו של כל שלטון חזק, אשר מעצם טבעו ומהותו שם מחסום לחירותם ולעצמאותם, ואיים על אחד ממקורות המחיה היותר חשובים שלהם - השוד והפשיטה על אזור הנושב. אבן-ח'לדון, היסטוריון ערבי חשוב שחי במאה ה-14, כותב ש"כאשר השושלת השלטת (בדווית) עולה לשלטון היא תעדיף לחלק הטבות, רווחים ותנאים טובים לכולם, ואנשי השבט יעדיפו לשמר את שלטון השושלת ולא לאבד את מנעמיהם. במצב כזה, השבט נחלש ומאבד את 'פראות המדבר' וכך נבצר ממנו להשיג בעתיד את המלוכה, משום שתודעתו הקיבוצית נחלשת. דינו של שבט שכזה הוא להיבלע ע"י שבטים אחרים.

[32] ניתן להצביע על ההשתלטות העכשווית של בדווים על מרחבי חצי האי סיני כתוצאה של החלשות השלטון המרכזי בעקבות נפילת מוברק.

[33] בצורת, מלחמות שבטיות ועוד... בהקשר של שינויי אקלים ובצורות ראו http://www3.openu.ac.il/ouweb/owal/new_books1.book_desc?in_mis_cat=115322

[34] יש הקושרים גם בין מסע הכיבושים האדיר של המונגולים בהנהגת צ'ינגיס חאן לבין בצורת שפקדה את ערבות אסיה.

[35] כיום יש עדויות שההתמוטטות הישובית התרחשה מעט מאוחר יותר, בסוף התקופה האומיית. ראו גם http://www.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/61067.html.

[36] <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/2.htm>.

[37] ראו גם הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 30.

[38] יש מי שטוען שכיום אנו נמצאים בסופו של תהליך מחזורי זה, שכן עתודות כל האדם הנוודי הולך ומתדלדל. אני אינני מקבל את הטיעון הזה, ולדעתי 'נוודי מדבר' עשויים להיות מוחלפים במהלך המאה ה-21 ב'פליטי אקלים'. שוב, כבעבר, יכולת החדירה שלהם אל הארץ הנושבת תהיה תלויה בחוסנו של השלטון המרכזי. ראו גם: <http://actveng.haifa.ac.il/PDF/aklim.pdf>.

[39] גם בתקופה העותמאנית וגם בתקופת המנדט היה מינוי של ראש עיר בדווי לעיר באר שבע: http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf עמ' 70.

[40] מעבר לתמריץ הכלכלי, העותמאנים עקבו בדאגה אחר חדירת המעצמות האירופאיות לאזור ונפנו להפגין את נוכחותם במדבר. על רקע זה יש להבין את קביעת הגבול בין ישראל (עותמאנים) למצרים (בריטים) שנקבע בשנת 1906.

[41] הבריטים אימצו את חוקי הקרקעות העותמאנים.

[42] עוד על הסיבות לטרנספורמציה זו ראו: הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 11, 34-35.

[43] <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13005>. עיתון עברי מסכם את המטרות התורכיות במלים: "על פי עצת נציב ירושלים תאופיק פחה, שמה ממשלת הסולטאן אל לבה להפוך את ארץ הנגב ביהודה השוממה לארץ נושבת... עתה יושיב הסולטאן נציב מיוחד בבאר שבע לכל ארץ הנגב...הממשלה תשתלד על ידי הנציב בבאר-שבע כי ישלחו שבטי הרועים, הנצים זה את זה בכל עת, לעבודת האדמה ידיהם...רק בעמל רב גבתה הממשלה באיזה מקומות מס מצער לאות שלטונה על הגלילות האלה, ועתה תחלק הממשלה את האדמה לשבטים השונים לעבדה ולשמרה ותקווה להכניס משם לאוצרה כחמישים אלף לירות תורכיות שנה-שנה. בזאת תספח הממשלה את ארץ הנגב ואת המדבר למדינת פלשתינה גם במובן המדיני, שעד כה עמלה בזאת לריק כמה שנים".

[44] מעניין ששבטים מדבריים שונים יוצאים כנגד התיישבות קבע וסממניה. הם מרגישים שאימוץ סממנים אלו נוגד את רוחם החופשית – המדברית. דוגמא ציורית במיוחד לקוחה מהעולם הנבטי. דיודורוס כותב ש"מנהג בידם שלא לזרוע זרע, לא לשתול עצי פרי, אין בהם שותי יין ואף לא יבנו בית. ואם יימצא אחד מהם העושה כדברים האלה- דתו למות. הם שומרים מנהגים אלה בקנאות כי הם סבורים שבני האדם העושים כדברים האלה וכדי לשמור על הרכוש בידם, עשויים להיכנע בקלות למצוות בני האדם החזקים מהם". הקבלה מעניינת מופיעה בירמיהו, לה', ה'-י': "אֶתֵּן לַפָּנִי בְּנֵי בֵית-הָרֶכֶבִּים, גִּבְעִים מְלֵאִים יַיִן--וְכִסּוּתִי; וְאָמַר אֲלֵיהֶם, שְׁתוּ-יַיִן. וַיֹּאמְרוּ, לֹא נִשְׁתֶּה-יַיִן: כִּי יוֹנֵדֵב בֶּן-רֶכֶב אֲבִינוּ, צִוָּה עָלֵינוּ לֵאמֹר, לֹא תִשְׁתוּ-יַיִן אֲתֶם וּבְנֵיכֶם, עַד-עוֹלָם. וּבֵית לֹא-תִבְנוּ, וְזָרַע לֹא-תִזְרְעוּ וְכָרֶם לֹא-תִטְעוּ, וְלֹא יִהְיֶה, לָכֶם: כִּי בְּאֱהָלִים תִּשְׁבּוּ, כָּל-יְמֵיכֶם, לְמַעַן תַּחֲיוּ יָמִים רַבִּים עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה, אֲשֶׁר אֲתֶם גָּרִים שָׁם. וְנִשְׁמַע, בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן-רֶכֶב אֲבִינוּ, לְכָל, אֲשֶׁר צִוָּה: לְבַלְתִּי שְׁתוֹת-יַיִן, כָּל-יְמֵינוּ--אֲנַחְנוּ נְשִׁינוּ, בְּבִינוּ וּבְנֵיתֵינוּ. וּלְבַלְתִּי בָנוֹת בָּתִּים, לְשִׁבְתֵנוּ; וְכָרֶם וְשָׂדֶה וְזָרַע, לֹא יִהְיֶה-לָנוּ. וְנִשְׁבָּ, בְּאֱהָלִים; וְנִשְׁמַע וְנַעֲשֶׂה, כָּל אֲשֶׁר-צִוָּה יוֹנָדָב אֲבִינוּ." יש גם מי שקושר בין האיסור היהודי על אכילת חזיר לבין העובדה שחברות נוודיות אינן מגדלות חזירים שכן אינו כשיר לנודדים.

[45] חלקם ברחו מאימת הגיוס או מסיבות אחרות בידיעה שאוהלי הבדווים הינם מחוץ להישג ידם של השלטונות. אחרים הגיעו במסגרת מסע המלחמה של מוחמד עלי ובנו איבריהם פשה, בתחומי ארץ ישראל (1840-1831). ראו גם הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 19.

[46] אחת הדוגמאות המובהקות של פלאחים שהתיישבו ב'מרחב הבדווי' היא הישוב דריגאת מצפון לתל ערד. מדובר בכפריים עובדי אדמה, שחיו באזור דורה שבדרום הר חברון. נראה שאי שם במהלך המאה ה-19 היגרו דרומה בכדי להתחמק מחובת גיוס לצבא ומתשלום מסים. ראו גם: <http://allaboutjerusalem.com/he/page/%D7%A8%D7%99%D7%92%D7%90%D7%AA-%E2%80%93%D7%AA%D7%95%D7%9C%D7%93%D7%95%D7%AA%D7%99%D7%95-%D7%A9%D7%9C-%D7%9B%D7%A4%D7%A8-%D7%A4%D7%9C%D7%90%D7%97%D7%99%D7%9D-%D7%99%D7%97%D7%99%D7%93-%D7%91%D7%9E%D7%99%D7%A0%D7%95-%D7%91%D7%A0%D7%92%D7%91>.

[47] חשוב לציין בהקשר זה שכבר במאה השישית עמדו על תילן שלוש ערים בערב הסעודית דהיום והן: ית'ריב, טאיף ומכה.

[48] <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13005>.

[49] בהקשר של גאולת קרקע ראו הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 63 ו 77.

[50] כ- 1100 קמ"ר, תחום בין חברון-ערד-ממשית-ירוחם. מהווה 5.5% משטח המדינה ו 10% מהשטח שאכלסו הבדווים בתקופת המנדט.

[51] השוק הבדווי נסגר למשך שש שנים (1948-1954). פתיחתו מחדש לא הייתה בבאר-שבע אלא בתל אל-מלח, ובמקום זה הוא פעל במשך שמונה חודשים, ואחר-כך שב למקומו המסורתי בבאר-שבע. חידוש השוק הבדווי בבאר-שבע היה אות וסימן לנורמליזציה בחייהם של בדוויי הנגב.

[52] בשנת 53-68 הכתה בצורת קשה את הארץ. בדווים רבים היגרו מהדרום לאזור רמלה ולוד, וחלקם נשאר שם.

[53] הן בנתיב הערבה והן בנתיב דרום הר חברון, שהיה תחת שליטה ירדנית.

[54] עוד על הבדווים בשנות השישים ראו: מרקס, עמנואל, "בדוי הנגב בשנות השישים", בתוך אבשלום שמואלי ויהודה גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, אדם ומדבר, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1979.

[55] שני הקטעים לקוחים מ'מחלוקות קרקע בישראל: המקרה של הבדווים בנגב', ת'אבת אבו-ראס: <http://www.adalah.org/newsletter/heb/apr06/ar2.pdf>.

[56] הגדרת קרקע מאות: "קרקע שאינה בחזקתו של מישהו ולא הוקצתה לציבור, הנמצאת במרחק כזה מכפר או עיר עד שאין שומעים ממנה קול רם של אדם הנמצא בקצה היישוב; כלומר קרקע שוממה הרחוקה מיל וחצי או מהלך חצי שעה ממקומות ישוב", סעיף 6 לחוק הקרקעות העותמאני.

[57] למעשה הסיבה הראשונה והשנייה משולבות זו בזו, שכן לטענת המדינה מדובר בקרקעות "מואת" שלא ניתן לרכוש בהן בעלות, אלא על פי מנגנון מסוים שהתאפשר במשך תקופה מוגבלת (הזדמנות אחרונה לביסוס זכות חוקית לקבלת קושאן על הקרקע הייתה תוך חודשיים מיום פרסומה של פקודת הקרקעות המתות ב-1921). המדינה טוענת כי משתובעי הבעלות לא עשו כן, ואין בידם קושאן ביחס לקרקע, הרי שאינם יכולים לטעון כעת לזכות בקרקע, קל וחומר להוכיחה. כאמור, אחת מטענות הנגד שמעלים הבדווים היא שכשלישות הציונית היה נוח, הם הכירו בזכות הבדווים על הקרקע. בשנים שלפני הקמת המדינה קק"ל קנתה שטחים נרחבים מידי הבדווים.

[58] דו"ח ועדת גולדברג עמ' 16-19. פסק דין 'אלעוקבי' משנת 2012 מחזק את עמדת הממשלה ואת תקדים 'הואשלה'. ראו את הכתבות:

<http://hagada.org.il/2012/04/16/%D7%A4%D7%A1%D7%A7-%D7%93%D7%99%D7%9F-%D7%90%D7%9C%D7%A2%D7%95%D7%A7%D7%91%D7%99-%D7%95%D7%A2%D7%93%D7%95%D7%AA%D7%94-%D7%A9%D7%9C-%D7%A4%D7%A8%D7%95%D7%A4-%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%A7%D7%A8%D7%A7>

, <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L,%D7%A7%D7%A8%D7%A7>, html.4209604,00

<http://isracampus.org.il/hebrew%20third%20level%20pages/hebrew%20-%20BGU%20-%20Oren%20Yiftachel%20-%20reprimanded%20in%20court.htm> ואת פסק הדין המלא .

[59] ראו החלטת הממשלה בנושא (מס' 3708) שהתקבלה בד בבד עם ההחלטה על הסדרת ההתיישבות, ובמסגרתה הוחלט על הקצאת סכום חסר תקדים של מילארד ₪ על פני חמש שנים לטובת "קידום הפיתוח והצמיחה הכלכליים של האוכלוסייה הבדווית בנגב ולקידום שילובם של האזרחים הבדווים בנגב בכלכלה ובחברה הישראלית", בדגש על השקעה בנשים וצעירים. יצוין כי ההחלטה כבר החלה מיושמת, ללא תלות בנושא הקרקעות, וזאת בין היתר מתוך ראייתה כצעד בונה אמון אל מול האוכלוסייה הבדווית.

[60] בכדי להעמיק בנושא זה

ראו: <http://www.ofirjacobson.com/15121493148914971501-1495149714971491151114971501-14931508150014911492-guns-germs--steel.html>

[61] למרות צמצום המרעה, חל תהליך של גדילת העדרים, מחד גיסא וצמצום שטחי המרעה, מאידך גיסא (בשל שטחים חקלאיים, בסיסי צבא, ישובי קבע...). במצב זה לא נותרה ברירה ובקיץ (במיוחד בשנות בצורת) מובלים העדרים צפונה (במשאיות) בכדי למצוא כרי מרעה רעננים. על הקשר שבין צמצום רעית הצאן לצמצום וביטול הנדידה ראו הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 15.

[62] הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 29.

[63] בונה, דן, ממד הזמן בתהליכי מעבר ליישוב קבע. בעצם המעבר ליישוב קבע ולנטישת האוהל ואורח החיים המסורתי יש בכדי להעלים את המסורת והתרבות הבדווית העתיקה, ראו הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 20-25.

[64] במאמר מוסגר אציין שתהליך ההתיישבות הספונטנית החל בצפון הארץ מוקדם יותר, עוד בתקופה העותמאנית. ראו הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 35.

[65] ישנו ויכוח לגבי ההגדרה עצמה. אנו יודעים שמילים לא רק מתארות מציאות אלא גם מגדירות ומעצבות אותה. משרד המשפטים טוען שבהגדרה "כפרים" יש משום נקיטת עמדה, ולכן מעדיפים את הביטוי "מקבצי התיישבות". אחרים מעדיפים את המונח 'פזורה'.

[66] 8.3% נוספים מתגוררים ביישובי מועצת 'אבו בסמה' שבעבר נכללו ב'פזורה', אך זכו להכרת המדינה ולמעמד מוניציפאלי רשמי.

[67] "האוכלוסייה בכפרים הבלתי מוכרים מתגוררת במבנים טרומיים, צריפים ו\או אוהלים, ללא אספקה סדירה של מים או של חשמל. מקור מי השתייה בכפרים הבלתי מוכרים הוא מנקודות האספקה של חברת מקורות. אספקת מי השתייה עד הבית מתבצעת באמצעות צינור פלסטיק המחובר לקו מי שתייה של חברת מקורות ו\או על ידי הובלה במיכלים. חלק ממשקי הבית אינם מחוברים כלל לחשמל וחלקם האחר משתמש בגנרטורים שלעתים מופעלים רק מספר שעות ביממה. חימום הבית בחורף מתבצע בעיקר באמצעות שימוש במדורות פתוחות, הבישול נעשה תוך שימוש בתנורים של גז ו\או מדורות פתוחות. התברואה הסביבתית ירודה ללא סילוק שפכים מרכזי, ללא בורות ספיגה וללא פינוי אשפה סדיר. אין דרכים סלולות ואין חיבורים לרשת טלפונים קוויים". מתוך דו"ח לשכת הבריאות מחוז הדרום והמרכז הלאומי לבקרת מחלות, דצמבר 2008.

[68] לדוגמא, לדאוג לאספקת חשמל לבית שבו חולה זקוק לקירור בכדי להחזיק תרופה כזו או אחרת, או לפחות ל'מרפאת' הכפר. ראו גם- <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3300847,00.html>.

[69] http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf עמ' 97. תוכנית אב של 'המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב' <http://www.geog.bgu.ac.il/members/yiftachel/reports/mekutzeret.pdf>.

[70] <http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/135/511.html>.

[71] עוד על ההתיישבות בבקעת באר שבע ראו: עמירן, ד', שנער, א' ובן דוד, י', "יישובי הבדווים בבקעת באר-שבע", בתוך אבשלום שמואלי ויהודה גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, אדם ומדבר, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1979.

[72] למרות הקשיים שיפורטו להלן, בסוף שנת 2009 מנתה האוכלוסייה בשבעת הישובים הללו 129,000 נפש (67% מהאוכלוסייה הבדווית בנגב). כש 40% מהם מתגוררים ברהט, העיר השניה בגודלה בנגב, אחרי באר שבע, וכן העיר המוסלמית הגדולה בישראל.

[73] עוד על תל שבע ראו: לבנדו-הונדט, ג'יליאן, "תל-שבע - כפר בדוי מתוכנן", בתוך אבשלום שמואלי ויהודה גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, אדם ומדבר, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1979. ועל ההתיישבות בנגב: שמואלי, אבשלום, "ההתנחלות הבדווים של הנגב כחלק מתהליך ההתנחלות של הבדווים בארץ ישראל", בתוך אבשלום שמואלי ויהודה גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, אדם ומדבר, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1979.

[74] <http://news.walla.co.il/?w=/1/902857>

| [ArticleID=6066&http://www.teva.org.il/?CategoryID=1043,](http://www.teva.org.il/?CategoryID=1043&ArticleID=6066)

<http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3273462,00.html>

[75] כדוגמא אציג את דבריו של משה דיין משנת 63 בעת כהונתו כשר החקלאות: "אנחנו צריכים להפוך את מעמד הבדווים למעמד פועלים עירוני – העובד בתעשייה, בשירותים, בבנייה, בחקלאות. 88 אחוז מתושבי ישראל אינם חקלאים, בוא ניתן לבדווים להיות כמוהם. זה כמובן יהיה צעד רדיקלי, שיגרום לבדווי לא לחיות על אדמתו עם העדר שלו, אלא הבדווי יהפוך לאדם אורבני, שמגיע אל ביתו אחרי הצהריים ולובש את נעלי הבית שלו. ילדיו יתרגלו לאבא שלובש מכנסיים, ולא מחזיק את השבריה. ילדיו ילכו לבית ספר עם שיער מסורק. זאת תהיה מהפכה, אבל זאת תהיה מהפכה שתסתדר אחרי שני דורות. בלי אחידות אבל עם כיוון ממשלתי. התופעה הזאת של הבדווים תיעלם".

[76] [נייר עמדה מטעם מנהל מקרקעי ישראל בדבר התיישבות בדווית בנגב.](#)

[77] קצב גידול שהינו מהגבוהים בעולם. למען ההמחשה, על פי נתוני השנתון הסטטיסטי לנגב גדלה האוכלוסייה היהודית בנגב בשנים 1999-2006 ב 6% בלבד (מ 420,000 נפש בסוף שנת 1999 ל 449,500 נפש בסוף שנת 2006), בעוד שהאוכלוסייה הבדווית גדלה בשיעור גבוה פי 6.5% (ב 45.2% מ 107,700 נפש בסוף שנת 1999 ל 156,400 נפש בסוף שנת 2006). במאמר מוסגר יש להדגיש שהגירה שלילית מעיירות הפיתוח מקצינה את יחס הריבוי של הבדווים ביחס ליהודים בנגב.

[78] שיעור הפוליגמיה באוכלוסייה הבדווית בנגב עמד בשנת 2002 על 30%.

[79] פוליגמיה אסורה על פי חוק העונשין בישראל: "נשוי הנושא אשה אחרת, ונשואה הנישאת לאיש אחר, דינם – מאסר חמש שנים". חוק העונשין, סימן ח': ריבוי נישואין, סעיפים 183-176.

[80] בעבר, כאשר השבט התנהל כאוטונומיה פוליטית, הן במישור הפנימי (מול שבטים ומטות אחרים) והן במישור החיצוני (מול המדינה שבה חיו הבדווים), הייתה חשיבות רבה לגודל המסגרות החברתיות-פוליטיות. במלים אחרות, הריבוי הטבעי וההולדה שיחקו תפקיד חשוב ביותר בתנאי מדבר. בכדי לא "לבזבז" ולפזר נשים מחוץ למשפחה ולשבט, רוכזו הנישואין פנימה. הפניית המאמצים לנישואין פנימיים מכונה אנדוגמיה וכל מטרתה הייתה (ועדיין קיימת אצל חמולות רבות) להתחתן בתוך המשפחה המורחבת, כדי שהילדים שיוולדו יהיו שלה ושל הח'מסה. אם התיזמון איננו מאפשר נישואין פנימיים, משתדכים עם משפחות מחוץ לח'מסה. אולם כדי לא "לאבד" את

הילדים, נישאים על-פי דפוס ה"בדל" (חילופי כלות), שפירושו שנותנים אישה ומקבלים אישה. זהו מעין קיזוז שנועד למצות את פוטנציאל ההולדה של הנשים ולהשאיר את הילדים בתוך המשפחה המורחבת ולספק כמה שיותר לוחמים. ככל שהאשה הבדווית יולדת יותר בנים זכרים, כך עולה ערכה. ניתן היה לצפות שבמקביל למגמות מודרניות הילודה תצטמצם, אך מכיוון שהשליטה ברשויות המקומיות תלויה במספר הבוחרים ומכיוון שכל חמולה או שבט מעוניינים להיבחר למועצה או להעביר נבחר משלהם לראשות המועצה, "טבעי" שיתקיים מירוץ-ילודה... בעוד שבעבר אמנם התקיים 'מירוץ ילודה', אך תנאי המחיה הקשים הגבילו ממילא את הפריון והריבוי, הרי ששיפור תנאי החיים בעקבות שינוי אורחות החיים, אפשר לפתע 'למצות' את 'מירוץ הילודה' ותרם גם הוא לקצב הילודה הכה גבוה. <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/9.htm>. מובן ששיעור הנישואין הגבוה בין קרובי משפחה בחברה הערבית גורם לכך שסיבת המוות השכיחה ביותר בקרב ילודים ותינוקות (עד גיל שנה) ערביים נגרמת ממחלות תורשתיות וממומים מולדים. כמו כן, שכיחותן של מחלות תורשתיות או גנטיות באוכלוסייה הערבית גבוהה בהרבה מן השכיחות הממוצעת של מחלות אלו בקרב כלל תושבי ישראל.

http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf עמ' 53. כדוגמא קיצונית של תופעה זו אציג את שבט-סייד. שם, עמ' 54-55 וכן <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1504124>.

[81] גם תלמידים בדויים, שלמדו בצפון הארץ והתוודעו לפעילות הפוליטית של אזרחים ערביים בגליל ובאזור המשולש, שחזרו לנגב עם רעיונות פוליטיים לאומיים, ונוכחותם של מורים ערבים בבתי הספר הבדויים תרמו לחיזוק המגמה.

[82] על הפוליגמיה והשלכותיה ראו: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-> <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m01600.pdf>, 3613348,00.html &cad=rja&cd=5&source=web&esrc=s&q&rct=j&http://www.google.co.il/url?sa=t&ved=0CEsQFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.adalah.org%2Fnewsletter%2Fheb%2Fdec08%2Frawya%25&ei=c7U7UKSRFciw0QWnwoGwBg&20heb.doc . usg=AFQjCNHRHSRfdZdakX8HUqmupbl-MFukiQ

[83] בעבר הרפואה היתה רפואה מסורתית שהתבססה על אמונה בגורל ועל פסוק אחד מהחדית' האומר ש"כל מחלה שברא אלוהים, ברא לה תרופה". קיום ושמירה על כללי ההיגיינה, מילוי אחר מצוות הדת והתנהגות מוסרית הם מיסודות שמירת הבריאות אצל הבדויים. ניתן לחלק את הרפואה

המסורתית לרפואה מונעת ולרפואה קרטיבית. ראו <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/15.htm>.

[84] ראו <http://www.tevahadvarim.co.il/teva/mag-160/article-07340L-0203>

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-0203>

<http://desertembroidery.beer-sheva.gonegev.co.il/3363291,00.html> וכן את הספר

'מודרות ואהובות: סיפוריהן של נשים בדוויות משכילות' מאת סראב אבורביעה-קוויידר:

<http://www.haaretz.co.il/literature/prose/1.1740588>. למרות מגמות אלו קיימת עדיין

התנגדות רבה ליציאת הנשים 'מהספירה הנשית' ולשילובם בשוק העבודה. מעבר למסורת והעדר

חינוך וידע מקצועי, חסרון מעונות יום עבור הפעוטות וקשיי תחבורה מקשים עוד יותר:

http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf עמ' 84-85. חשוב לציין

שהתכנית הממשלתית לפיתוח כלכלי כוללת פרויקטים של הקמת מרכזי תעסוקה, בין היתר כאלה

המכוונים לנשים (חלקם כבר יצאו לפועל - בשגב שלום למשל).

[85] אנתרופולוג יהודי אמריקאי שפעל באמצע המאה ה-20.

[86] מקבץ של מספר אוהלים ומשפחות גרעיניות.

[87] <http://www.edu-negev.gov.il/beduin/14.htm>.

[88] <http://www.macro.org.il/lib/2179925.pdf>.

[89] ראו את דו"ח גולדברג:

http://moch.gov.il/SiteCollectionDocuments/odot/doch_goldberg/Doch_Vaada_Sho

[fet_Goldberg.pdf](http://moch.gov.il/SiteCollectionDocuments/odot/doch_goldberg/Tamtsit_Doch_Sh) את תמצית הדו"ח:

http://moch.gov.il/SiteCollectionDocuments/odot/doch_goldberg/Tamtsit_Doch_Sh

[ofet_Goldberg.pdf](http://moch.gov.il/SiteCollectionDocuments/odot/doch_goldberg/Tamtsit_Doch_Sh).

[90] דו"ח פראוור הוא למעשה תכנית מפורטת ליישום המלצות וועדת גולדברג (נקבע בו "המחיר",

מבחינת קרקע וכסף, שעל המדינה לשלם כדי להוציא לפועל את ההמלצות), בשינויים שעליהם

הוסכם בצוות היישום (בועדת גולדברג היו חילוקי דעות לא מעטים שועדת פראוור נדרשה להכריע

בהם). דו"ח פראוור אושר בהחלטת ממשלה, שהדגישה את הצורך בפתרון של ההיבט הקנייני

(סוגיית הבעלות על הקרקעות), לצורך מתן פתרון לנושא ההתיישבותי, זאת בשילוב אכיפה נמרצת

ותוך השקעה משמעותית בפיתוח תעסוקה-חינוך-בריאות וכו' (לשם כך התקבלה באותו מועד גם

ההחלטה על הפיתוח הכלכלי - מס' 3708).

<http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1671864>
<http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2011/06/organizations-comments-to-Pravers-outline.pdf>

[91] נראה שהשבטים בצפון הארץ הגיעו מעט קודם לכן, במאה ה-16. מובן שגם מועד הגעה זה אינו מזכה אותם בהגדרת 'עם ילידי'. ראו הבדווים בצפון הארץ בראי התמורות, יוסקה בן דוד ואמנון ברקאי, עמ' 35.

[92] ראו Are the Negev Bedouin an Indigenous People? by Havatzelet Yahel, Ruth Kark, and Seth J Frantzman. <http://www.meforum.org/3254/negev-bedouin-indigenous>

[93] דו"ח פראוור קבע קריטריונים של צפיפות מינימאלית וכושר נשיאה בכדי לקבוע איזה מהכפרים יזכו להשאר באתרם ואילו יועתקו לשוב קבע אחר.

[94] http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/goldberg_commission.pdf

[95] אחת התובנות של העוסקים במלאכה היא שהפיתרון חייב להיות מונחה מ'למעלה' – החלטת ממשלה וחקיקה - הגם ששיתוף האוכלוסיה בדרך להשגתו (ברמה כזאת או אחרת) חיוני להצלחתו.

[96] נכון לשנת 2008 חלקם של הבדווים המועסקים בתעשייה בנגב נמוך משמעותית ממשקלם באוכלוסיית האזור. למרות שהם מהווים 25% מכלל אוכלוסיית הנגב, הגיע חלקם של הבדווים בכלל המועסקים בתעשייה רק ל 3.7%. יתרה מכך, הם תופסים את המשרות הנחותות ביותר במפעלים, בעיקר בתחומי השירותים. בהקשר זה יש לציין, שביוני 2009 נחתם הסכם בין משרד התמ"ת לבין ג'וינט ישראל להקמת שמונה מרכזי תעסוקה לבדווים בנגב בהשקעה של חמישה מיליון וחצי ש"ח מרכז תעסוקה בכל אחד משבעת יישובי הקבע ומרכז נוסף בתחום המועצה האזורית אבו בסמה. מטרתם של המרכזים היא להעניק ייעוץ והכוונה למועסקים בדווים ולסייע להם להתמודד עם חסמים המונעים את שילובם בשוק העבודה. הודעה לתקשורת של משרד התמ"ת יולי 2009: <http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/FE4E51D7-88B1-4DEB-B7A1-C0E89B06067D.htm>

[97] עוד על חיי הבדווים בנגב בהשוואה לאוכלוסיה היהודית והערבית ראו 'החברה הבדווית בנגב: מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים'. גרסה דיגיטלית: http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf.

[98] מומלץ לשלב תמריצים למשרתים בצה"ל בכדי להדגיש את הגורל המשותף, כדוגמא אפשר להציג את הגששים, יחידת הסיור המדברית או גדוד הסיור הבדווי - הגדס"ר.

[99] צעד זה ספציפית לא השיג את מטרותיו ובדיעבד נחשב בעיני רבים לטעות. כוונתי כאן היא לכוונה ולמגמה.

[100] כאמור, גם הבדווים, למרות הפיתוי שבשרותי קרקע נוחים מסרבים לעבור ליישובי הקבע עד לפיתרון סוגיית הקרקעות. גולדברג עמ' 19.

[101] גולדברג עמ' 23.

[102] בהתאמה לתוכניות פיתוח אזוריות כגון תוכנית עיר הבה"דים ותוכנית המתאר למטרופולין באר שבע.

[103] שיעור האבטלה ביישובי הקבע הבדווים הוא הגבוה ביותר במדינה, ומגיע ל-20%. רק ל-30% מכוח העבודה יש הכנסה קבועה, בעוד ש-45% מן התושבים עובדים בעבודות מזדמנות. כ-80% מהמועסקים שוהים עד חמישה ימים מחוץ לביתם במקומות עבודה במרכז הארץ. שיעור הצלחה בבחינות הבגרות מהנמוכים במדינה (6%), בשיעור הנשירה הגבוה מבתי-הספר (70%), ומגיע לשיאו ברמת האוניברסיטה: בקרב הבדווים תושבי הנגב, שיעור בוגרי האוניברסיטה הוא 2 ל-1000 תושבים (הממוצע הארצי - 80 ל-1000 תושבים). באופן לא מפתיע גם שיעורי הפשיעה והשימוש בסמים עולים בהתמדה: <http://lib.cet.ac.il/pages/printitem.asp?item=2284>. על כך יש להוסיף שהסגר על רצועת עזה וגדר ההפרדה סביב איו"ש שיצרה נתק בין כלכלי בין האוכלוסיה הבדווית לבין הפלשתינאים פגעה כלכלית בציבור הבדווי העני ממילא: http://www.abrahamfund.org/img/upload/0/0_3770.pdf עמ' 69. עוד על הבדווים בשוק העבודה הישראלי ראו: <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m01917.pdf>.

[104] הניסיון קובע שמעבר לשאלה המוסרית, יש למדינת ישראל אינטרס מובהק לשפר את תנאי חייהם, שכן הבדלים קיצוניים ברמת מחייה גורמים לאי יציבות שעלולה להתבטא בעלויות כלכליות, חברתיות ופוליטיות גבוהות.

[105] בעניין התעסקות המדינה והממשלה במציאת פיתרון לסוגייה הבדווית ראו:

הסדרת <http://www.idi.org.il/events1/RoundTableDiscussion/Pages/117.aspx> ,

התיישבות הבדווים בנגב- דעות בנושא': <http://www.youtube.com/watch?v=mVCxjP6m-al>:

וכן דיון בנושא במסגרת פורום השולחן העגול בתאריך 29.4.2012:

<http://www.youtube.com/watch?v=cXypbfm2BVE> .